
İstixana qazları —

3-cü hissə:

**İstixana qazları haqqında bəyanatların
verifikasiya və validasiyası üzrə
texniki xüsusiyyətlər və rəhbəredici
göstərişlər**

Gaz à effet de serre —

Partie 3: Spécifications et lignes directrices pour la vérification et la validation des déclarations des gaz à effet de serre



MÜƏLLİFLİK HÜQUQLARI İLƏ QORUNAN SƏNƏD

© ISO 2019

Bütün hüquqlar qorunur. Başqa cür nəzərdə tutulmadığı və ya tətbiqi kontekstində tələb olunmadığı təqdirdə, bu nəşrin heç bir hissəsi qabaqcadan yazılı icazə olmadan hər hansı formada və ya hər hansı vasitə ilə, elektron və ya mexaniki üsullarla, o cümlədən surət çıxarma, internetdə və ya intranetdə dərc edilmə yolu ilə çoxaldıla və ya başqa şəkildə istifadə edilə bilməz. İcazə üçün müraciətlər aşağıda göstərilən ünvan üzrə ISO-ya və ya müraciət edənin ölkəsində ISO-nun üzv orqanına təqdim edilə bilər.

ISO müəlliflik hüquqlarının qorunması ofisi

CP 401 • Ch. de Blandonnet 8

CH-1214 Vernier, Geneva

Telefon: +41 22 749 01 11

Faks: +41 22 749 09 47

E-poçt:

copyright@iso.org Veb-

sayt: www.iso.org

İsveçrədə nəşr edilmişdir

ÖN SÖZ	5
GİRİŞ	7
1 <i>Tətbiq sahəsi</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
2 <i>Normativ sənədlərə istinadlar</i>	1
3 <i>Termin və təriflər</i>	1
3.1 İstixana qazlarına aid terminlər	1
3.2 İQ-nin verifikasiya və validasiyasında iştirak edən qurumlara aid terminlər	2
3.3 İQ reyestri ilə əlaqədar terminlər	3
3.4 İQ bəyanatı ilə bağlı terminlər	4
3.5 İQ haqqında məlumatların idarə edilməsi ilə bağlı terminlər	5
3.6 Verifikasiya və validasiya ilə bağlı terminlər	6
4 <i>Prinsiplər</i>	8
4.1 Ümumi müddəalar	8
4.2 Qərəzsizlik	8
4.3 Sübut əsaslı yanaşma	8
4.4 Ədalətli təqdimat	8
4.5 Sənədlər	8
4.6 Konservativlik	8
5 <i>Verifikasiya/validasiya ilə bağlı tələblər</i>	8
5.1 Tapşırıqdan öncəki tədbirlər	8
5.2 Verifikasiya/validasiya komandasının seçilməsi	10
5.3 Verifikasiya/validasiya tədbirləri və texnikaları	10
5.4 Xüsusi tələblər	11
6 <i>Verifikasiya</i>	15
6.1 Verifikasiyanın planlaşdırılması	15
6.2 Verifikasiyanın yerinə yetirilməsi	22
6.3 Verifikasiyanın tamamlanması	23
7 <i>Validasiya</i>	25
7.1 Validasiyanın planlaşdırılması	25
7.2 Validasiyanın yerinə yetirilməsi	30
7.3 Validasiyanın tamamlanması	31
8 <i>Müstəqil baxış</i>	32
9 <i>Rəyin verilməsi</i>	33
9.1 Ümumi müddəalar	33
9.2 Rəylərin növləri	33
9.3 Rəyin məzmunu	34
10 <i>Verifikasiyadan/validasiyadan sonra aşkar edilmiş faktlar</i>	34
QOŞMA A	35
A.1 <i>Ümumi müddəalar</i>	35
A.2 <i>Təminat səviyyəsinin spesifikasiyası</i>	35
A.3 <i>Məhdud təminat səviyyəsinə malik verifikasiya prosesi</i>	36
A.3.1 Ümumi müddəalar	36
A.3.2 Strateji təhlil	36
A.3.3 Risklərin Qiymətləndirilməsi	36
A.4 <i>Sübutların toplanılması tədbirləri</i>	36
A.4.1 Ümumi müddəalar	36
A.4.2 İQ sistemi və nəzarət vasitələri	36
A.4.3 Məlumatların birləşdirilməsi prosesi	36

A.5	<i>Rəyin verilməsi</i>	38
QOŞMA B	39
B.1	<i>İlkin plan</i>	39
B.2	<i>Ciddiliyin qiymətləndirilməsi</i>	39
B.3	<i>Risqlərin Qiymətləndirilməsi</i>	39
B.3.1	<i>Ümumi müddəalar</i>	39
B.3.2	<i>Emissiya və ya təmizlənmə növləri üzrə risqlərin təsnifatı</i>	40
B.3.3	<i>Məhdud təminat səviyyəsinə malik tapşırıqlarla bağlı mülahizələr</i>	40
B.4	<i>Sübutların toplanılması planı</i>	41
B.5	<i>Analitik prosedurlar</i>	41
B.6	<i>Təxmini qiymətləndirmələr</i>	41
B.7	<i>İQ bəyanatının birləşdirilməsi</i>	41
B.8	<i>Əlavə sübutların toplanılması tədbirlərinin müəyyən edilməsi</i>	41
B.9	<i>Konservativliyin şərhı</i>	42
QOŞMA C	43
C.1	<i>Ümumi müddəalar</i>	43
C.2	<i>Razılaşdırılmış prosedurların tətbiqi</i>	43
C.3	<i>Vəzifə və Öhdəliklər</i>	44
C.3.1	<i>Nəzərdə tutulmuş istifadəçinin vəzifə və öhdəlikləri</i>	44
C.3.2	<i>Verifikatorun vəzifə və öhdəlikləri</i>	44
C.3.3	<i>Verifikatorun razılaşdırılmış prosedurların planlaşdırılması ilə bağlı həyata keçirdiyi qiymətləndirmələr</i>	45
C.4	<i>Razılaşdırılmış prosedurların planlaşdırılması</i>	45
C.5	<i>Razılaşdırılmış prosedurların yerinə yetirilməsi</i>	45
C.5.1	<i>Ümumi müddəalar</i>	45
C.5.2	<i>Qeyri-müvafiq razılaşdırılmış prosedurlar (AUP)</i>	45
C.5.3	<i>Razılaşdırılmış prosedurların reallaşdırılma prosesi</i>	46
C.6	<i>Razılaşdırılmış prosedurların nəticələrinin təqdim edilməsi</i>	46
C.7	<i>Razılaşdırılmış prosedurlardan əldə edilmiş məlumatların təqdim edilməsi</i>	46
C.8	<i>Razılaşdırılmış prosedurlara nümunələr</i>	46
QOŞMA D	48
D.1	<i>İlkin məlumatlar və tətbiq</i>	48
ƏDƏBİYYAT	54

Ön söz

Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı (ISO) milli standartlaşdırma orqanlarının (ISO-nun üzv orqanları) ümumdünya federasiyasıdır. Beynəlxalq standartların hazırlanması işi adətən ISO-nun texniki komitələri vasitəsilə həyata keçirilir. Texniki komitənin yaradılma məqsədini təşkil edən predmetdə maraqlı olan hər bir üzv orqan həmin komitədə təmsil olunmaq hüququna malikdir. Bu işdə ISO ilə əlaqələndirmə şəraitində, beynəlxalq təşkilatlar, həmçinin hökumət və qeyri-hökumət təşkilatları da iştirak edir. ISO bütün elektrotexniki standartlaşdırma məsələlərində Beynəlxalq Elektrotexnika Komissiyası (IEC) ilə yaxından əməkdaşlıq edir.

Bu sənədi hazırlamaq üçün istifadə olunan və onun sonrakı yenilənmələri üçün nəzərdə tutulan prosedurlar ISO/IEC Direktivlərinin 1-ci hissəsində təsvir edilir. Müxtəlif növ ISO sənədləri üçün tələb olunan fərqli təsdiq meyarları xüsusilə qeyd edilməlidir. Bu sənəd ISO/IEC Direktivlərinin 2-ci hissəsinin redaksiya qaydalarına uyğun olaraq tərtib olunub (bax: www.iso.org/directives).

Bu sənədin bəzi elementlərinin patent hüquqlarının predmeti ola biləcəyi ehtimalına diqqət yetirilir. ISO bu cür patent hüquqlarının hər hansı birinin və ya hamısının müəyyən edilməsinə görə məsuliyyət daşımır. Sənədin hazırlanması zamanı müəyyən edilmiş hər hansı patent hüquqlarının təfərrüatları "Giriş" bölməsində və/yaxud ISO-nun daxil olmuş patent bəyannamələrinin siyahısında təqdim olunacaq (bax: www.iso.org/patents).

Bu sənəddə istifadə edilən hər hansı ticarət adı istifadəçilərin rahatlığı üçün verilən informasiyadır və onun dəstəkləndiyini ehtiva etmir.

Standartların könüllü xarakter daşımamasının, habelə ISO-nun uyğunluğun qiymətləndirilməsi ilə bağlı xüsusi termin və ifadələrinin mənasının izahı və ISO-nun Dünya Ticarət Təşkilatının Ticarətdə Texniki Maneələr haqqında sazişinin prinsiplərinə riayət etməsi barədə məlumat əldə etmək üçün www.iso.org/iso/foreword.html veb-saytına nəzər salın.

Bu sənəd ISO/TC 207, Ətraf-mühitin idarə edilməsi standartı üzrə Texniki Komitə, SC 7 *İstixana qazlarının və əlaqədar fəaliyyətlərin idarə edilməsi* üzrə Altkomitə tərəfindən hazırlanmışdır.

Sənədin ikinci nəşri texniki baxımdan nəzərdən keçirilmiş birinci nəşri (ISO 14064-3:2006) ləğv və əvəz edir. Əvvəlki nəşrlə müqayisə edilmiş əsas dəyişikliklər aşağıdakı kimidir.

- Sənədin strukturunun dəyişdirilməsindən sonra verifikasiya və validasiya paralel olaraq deyil ardıcılıqla müzakirə edilmişdir ([Maddə 6](#) və [7-yə](#) baxın), çünki bu proseslər ciddi şəkildə fərqlənir.
- Verifikasiya və validasiya terminləri və digər vacib terminlərin izahı dəyişdirilmişdir ([Maddə 3-ə](#) baxın).
- Yeni validasiya bölməsi əlavə edilmişdir ([Maddə 7-yə](#) baxın). Bu bölmə emissiyalar, təmizlənmə, emissiyaların azaldılması və təmizlənmənin artırılması ilə bağlı gələcək göstəricilərin müəyyən edilməsinə şamil edilir. Validasiyanın məqsədi **istixana qazları haqqında bəyanatı** hazırlamaq üçün istifadə olunan mülahizələr, məhdudiyətlər və metodların düzgünlüyünün təmin edilməsidir.
- Əlavə edilmiş yeni [Qoşma A](#) təminat səviyyəsinin aşağı olduğu tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı verifikatorların riayət etməli olduğu tələbləri müəyyən edir.
- Əlavə edilmiş yeni [Qoşma B](#) verifikasiya ilə bağlı mülahizələri əhatə edir.
- Əlavə edilmiş yeni [Qoşma C](#) razılaşdırılmış prosedurlar (AUP) adlanan yeni prosesi əhatə edir. Bu proses yerinə yetirilməli və məruzə edilməli olan verifikasiya tədbirlərinin seçilməsinə imkan verir. Razılaşdırılmış prosedurların nəticəsi ilə bağlı heç bir rəy bildirilmir, çünki verifikator tərəfindən məruzə edilmiş məlumatın şərh edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) məsuliyyət daşıyır.
- Əlavə edilmiş yeni [Qoşma D](#) verifikator və validatorların qarışıq tapşırıqlarla bağlı bəyanatları necə təqdim etməsi haqqında təlimatı əhatə edir.
- Təminat səviyyələrinin istifadəsi ilə bağlı tələblər və təlimatlar əlavə edilmişdir. ISO 14064 seriyasının bütün hissələrinin siyahısını ISO veb-saytında tapa bilərsiniz.

ISO 14064-3:2019(E)

Bu sənədlə bağlı hər hansı rəy və ya suallar istifadəçinin milli standartlaşdırma qurumuna yönəldilməlidir. Bu qurumların tam siyahısını www.iso.org/members.html veb-saytında tapa bilərsiniz.

Giriş

0.1 Ümumi məlumat

Antropogen fəaliyyətdən qaynaqlanan iqlim dəyişikliyi dünyanın üzləşdiyi ən böyük problemlərdən biri hesab edilir və gələcək onilliklər ərzində biznesə və insanlara təsir etməyə davam edəcək.

Iqlim dəyişikliyi həm insanlara, həm də təbii sistemlərə təsir edir və resursların mövcudluğu, iqtisadi fəaliyyət və insanların rifahı üçün ciddi fəsadlara səbəb ola bilər. Bu problemin aradan qaldırılması məqsədilə Yer atmosferində istixana qazlarının (İQ) konsentrasiyasının azaldılması, eləcə də iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşmanın asanlaşdırılması üçün dövlət və özəl təşkilatlar tərəfindən beynəlxalq, regional, milli və yerli təşəbbüslər hazırlanır və həyata keçirilir.

Mövcud elmi biliklərin əsasında iqlim dəyişikliyi təhlükəsinin aradan qaldırılması üçün effektiv və progressiv tədbirlərin görülməsinə ehtiyac var. ISO elmi biliklərin iqlim dəyişikliyi problemini həll etməyə kömək edəcək alətlərə çevrilməsini dəstəkləyən sənədlər hazırlayır.

İstixana qazlarının azaldılması təşəbbüsləri istixana qazları emissiyalarının və/və ya təmizlənməsinin miqdar analizi, monitorinqi, məruzə edilməsi və verifikasiyasına əsaslanır.

ISO 14060 standartlar ailəsi azkarbonlu iqtisadiyyat vasitəsilə dayanıqlı inkişafı dəstəkləmək və bütün dünyada təşkilatlar, layihə tərəfdarları və maraqlı tərəflərə fayda vermək üçün istixana qazlarının emissiyaları və təmizlənməsinin miqdar analizi, monitorinqi, məruzə edilməsi və validasiya və ya verifikasiya edilməsi üçün aydınlıq və şəffaflığı təmin edir. ISO 14060 standartlar ailəsinin istifadəsi xüsusi olaraq:

- İstixana qazlarının miqdar analizinin ekoloji tamlığını artırır;
- İstixana qazlarının miqdar analizi, monitorinqi, məruzə edilməsi və validasiya və ya verifikasiya edilməsinin etibarlılığı, ardıcılığı və şəffaflığını artırır;
- İstixana qazlarının idarə edilməsi strategiyaları və planlarının hazırlanması və həyata keçirilməsini asanlaşdırır;
- Emissiyaların azaldılması və ya təmizlənmənin artırılması ilə təsirin azaldılması tədbirlərinin hazırlanması və reallaşdırılmasını asanlaşdırır;
- İstixana qazları emissiyalarının azaldılması və/və ya istixana qazlarının təmizlənməsinin artırılması ilə bağlı performans və irəliləyişi izləmək imkanını asanlaşdırır.

ISO 14060 standartlar ailəsinin tətbiq edilməsi aşağıdakıları əhatə edir:

- emissiyaların azaldılması imkanlarının müəyyən edilməsi və enerji istehlakını azaltmaqla gəlirliliyin artırılması kimi korporativ qərarlar;
- risk və imkanların müəyyən edilməsi və idarə edilməsi kimi karbon riskinin idarə edilməsi;
- istixana qazları ilə bağlı könüllü reyestrələrdə iştirak və ya dayanıqlılıq hesabatlarının verilməsi təşəbbüsləri kimi könüllü təşəbbüslər;
- İstixana qazları ilə bağlı kvota və ya kreditlərin alqı-satqısı kimi bazarlar;
- erkən tədbirlərlə bağlı kredit, razılaşmalar və ya milli və yerli hesabat təşəbbüsləri kimi istixana qazları ilə bağlı tənzimləyici/hökumət proqramları.

ISO 14064-1 standartı təşkilat səviyyəsində istixana qazı reyestrinin layihələndirilməsi, hazırlanması, idarə edilməsi və məruzə edilməsi ilə bağlı prinsip və tələbləri əhatə edir.

Bura istixana qazlarının emissiya və təmizlənməsi hədlərinin müəyyən edilməsi, təşkilatda İQ emissiyası və təmizlənməsinin miqdar analizi, İQ idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş xüsusi fəaliyyət və tədbirlərin müəyyən edilməsi üçün tələblər daxildir.

O, reyestrin keyfiyyətinin idarə edilməsi, məruzə edilməsi, daxili auditi və təşkilatın verifikasiya tədbirləri ilə bağlı məsuliyyətləri üzrə tələb və təlimatları da əhatə edir.

ISO 14064-3:2019(E)

ISO 14064-2 standartı layihə çərçivəsində emissiyaların baza buraxılış səviyyəsinin müəyyən edilməsi, monitorinqi, miqdar analizi və məruzə edilməsi ilə bağlı prinsip və tələbləri əhatə edir. Bu standartda əsas diqqət İQ layihələrinə və ya İQ emissiyalarının azaldılmasına və/və ya İQ təmizlənməsinin artırılmasına istiqamətlənmiş layihə əsaslı tədbirlərə verilir. O, İQ layihələrinin yoxlanılması və təsdiqlənməsi üçün əsas yaradır.

Bu sənəddə İQ reyestrləri, İQ layihələri və məhsulların karbon izi ilə əlaqədar bəyanatların təsdiqlənməsi üçün tələblər təsvir edilir. Burada verifikasiya və ya validasiya prosesi, o cümlədən verifikasiya və ya validasiyanın planlaşdırılması, qiymətləndirmə prosedurları və təşkilat, layihə və məhsul səviyyəsində İQ haqqında bəyanatların qiymətləndirilməsi təsvir edilir.

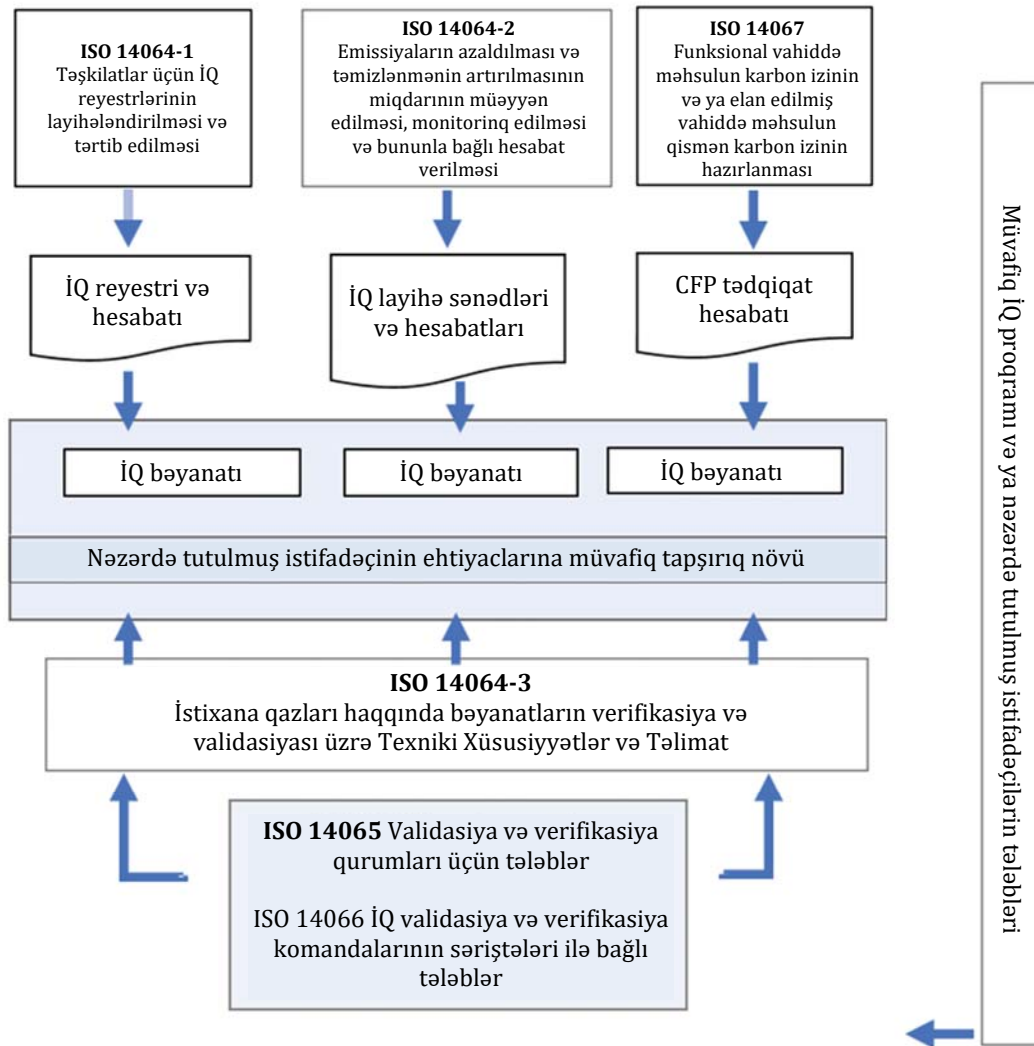
ISO 14065 standartı İQ haqqında bəyanatları validasiya və verifikasiya edən orqanlar üçün tələbləri müəyyən edir. Onun tələbləri qərəzsizlik, səriştəlilik, kommunikasiya, validasiya və verifikasiya proseslərini, validasiya və verifikasiya qurumlarının apelyasiyalar, şikayətlər və idarəetmə sistemini əhatə edir. Bu standart validasiya və verifikasiya qurumlarının qərəzsizliyi, səriştəliliyi və davamlılığı ilə əlaqədar akkreditasiya və digər yoxlama formaları üçün əsas kimi istifadə oluna bilər.

ISO 14066 standartı validasiya və verifikasiya komandalarının səriştələri ilə bağlı tələbləri müəyyən edir. O, prinsipləri əhatə edir və validasiya və ya verifikasiya komandalarının yerinə yetirməli olduğu tapşırıqların əsasında səriştə tələblərini müəyyən edir.

ISO 14067 standartı məhsulların karbon izinin miqdarının ölçülməsi üçün prinsiplər, tələblər və təlimatları müəyyən edir. ISO 14067 standartının məqsədi resurs hasilatı və xammalın əldə edilməsindən başlayaraq məhsulun istehsalı, istifadəsi və istifadə müddətinin başa çatmasına qədər davam edən məhsulun həyat dövrü mərhələləri ilə bağlı İQ emissiyalarının miqdarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

ISO/TR 14069 standartı emissiyaların miqdar analizi və məruzə edilməsi ilə bağlı şəffaflığın artırılması üçün təlimatlar və nümunələr təmin etməklə istifadəçilərin ISO 14064-1 standartını tətbiq etməsinə kömək edir. O, ISO 14064-1 standartı ilə bağlı əlavə təlimat vermir.

[Səkil 1](#) ISO 14060 İQ standartları ailəsi arasındakı əlaqəni göstərir.



Şəkil 1 — ISO 14060 İQ standartları ailəsi arasında əlaqə

0.2 Bu sənədin yanaşması

Bu sənəddə İQ reyestrləri, İQ layihələri və məhsulların karbon izi ilə əlaqədar bəyanatların təsdiqlənməsi üçün tələblər təsvir edilir. Sənəddə verifikatorun hər hansı təşkilat, layihə və ya normallaşdırılmış vahidə (məs., məhsul) aid emissiyalarla əlaqədar İQ bəyanatları haqqında rəy verməsinə imkan verən verifikasiya tədbirləri təsvir edilir. Verifikasiya edilməli olan məlumat və informasiya mahiyyət etibarilə statistik xarakter daşıyır.

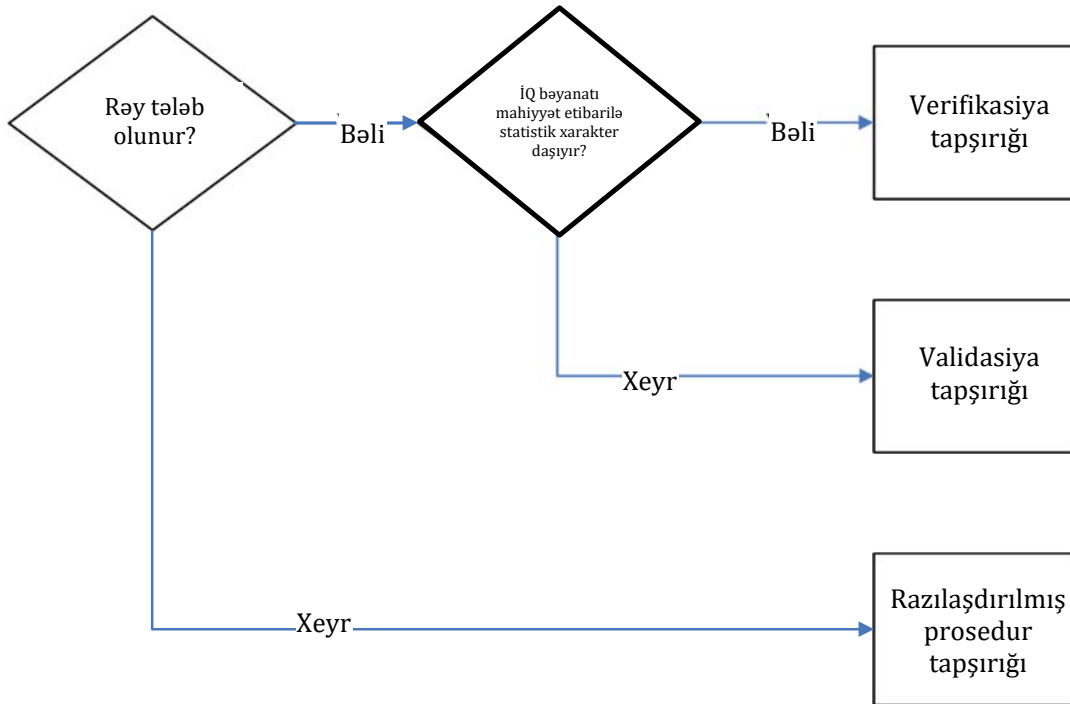
Bu sənəddə gələcək tədbirlərin nəticəsi haqqında bəyanatı dəstəkləyən mülahizələr, məhdudiyyətlər və metodların validasiyası üçün tələblər də verilir. Validasiyanın predmeti perspektiv məlumat və informasiya olduğundan və o, ümumilikdə keçmiş performans əsaslandığından verifikasiyadan fərqlənir. Bu sənəd mülahizə və metodların validasiyasına tətbiq edilən fərqli proseslərin tələblərini qəbul edir.

Bu sənəd birinci, ikinci, üçüncü tərəf İQ verifikatorları və validatorları tərəfindən istifadə oluna bilər. O, bəyanatların hazırlanması üçün istifadə olunan meyardan asılı olmayaraq, İQ bəyanatlarının verifikasiyası və validasiyası üçün istifadə edilə bilər.

Bu sənəd İQ haqqında məlumat və informasiyanın verifikasiya və validasiyasını həyata keçirən şəxslər üçün tələb və təlimatları təmin edir. Onun aşağıdakılar da daxil olmaqla bir çox potensial istifadəçi tərəfindən istifadə olunması nəzərdə tutulur:

- birinci, ikinci, üçüncü tərəf İQ verifikatorları və validatorları;
- İQ layihələrinin hazırlanması və istismara verilməsində iştirak edən təşkilatlar və şəxslər;
- İQ haqqında məlumat və informasiyanın daxili auditini həyata keçirən təşkilatlar;
- İQ verifikator və ya validatorlarının təlimi ilə məşğul olan təşkilatlar;
- könüllü və icbari İQ proqramlarının administratorları;
- investorlar, maliyyə və sığorta icmaları;
- tənzimləyici orqanlar və emissiyaların ticarəti və İQ emissiyası və ya təmizlənməsinin kompensasiyası proqramlarının akkreditasiyası və uyğunluğunun qiymətləndirilməsi ilə məşğul olan qurumlar.

[Şəkil 2](#)-də verifikasiya, validasiya və razılaşdırılmış prosedurlar izah edilir.



Şəkil 2 — Tapşırıq növünün əsasında qərar qəbulu prosesi

Bu sənəddə validasiya nəzəri və ya proqnozlaşdırılmış məlumat və informasiyanın, yəni gələcək tədbirlərin təxmini nəticələrinin formalaşdırılması üçün istifadə olunan mülahizələr, məhdudiyətlər və metodların qiymətləndirildiyi xüsusi tədbir növü kimi təsvir edilir.

0.3 Bu sənəddə “izah etmək” və “əsaslandırmaq” terminlərinin vacibliyi

Bu sənədin bəzi bəndlərində bu sənədin istifadəçilərindən müəyyən yanaşmaların və ya qəbul edilmiş qərarların istifadəsini izah etmələri və əsaslandırmaları tələb olunur.

İzahat ümumilikdə aşağıdakıları əhatə edir:

- yanaşmaların necə istifadə edilməsi və ya qərarların necə qəbul edilməsi;
- yanaşmaların niyə seçilməsi və ya qərarların niyə qəbul edilməsi.

Əsaslandırmanın daha iki meyarı var:

- c) alternativ yanaşmaların niyə seçilməməsinin izah edilməsi;
- d) dəstəkləyici məlumat və ya təhlilin təmin edilməsi.

İstixana qazları —

3-cü hissə:

İstixana qazları haqqında bəyanatların verifikasiya və validasiyası üzrə texniki xüsusiyyətlər və rəhbəredici göstərişlər

1 Tətbiq sahəsi

Bu sənəddə prinsiplər və tələblər müəyyən edilir və istixana qazı (İQ) bəyanatlarının verifikasiya və validasiyası üçün təlimat verilir.

O, təşkilat, layihə və məhsula aid İQ bəyanatlarına tətbiq edilir.

ISO 14060 standartlar ailəsi İQ proqramından asılı olmadan tətbiq edilir. İQ proqramı mövcud olduğu halda bu İQ proqramının tələbləri ISO 14060 standartlar ailəsinin tələblərinə əlavə hesab edilir.

2 Normativ sənədlərə istinadlar

Bu sənəddə normativ sənədlərə heç bir istinad yoxdur.

3 Termin və təriflər

Bu sənədin məqsədləri üçün ISO/IEC 17000 standartında verilən terminlər və təriflər və aşağıdakılar tətbiq edilir.

ISO və IEC, standartlaşdırmada istifadə üçün terminoloji məlumat bazalarını aşağıdakı veb-ünvanlarda saxlayır:

— ISO Onlayn axtarış platforması — <https://www.iso.org/obp>

— IEC Elektropediya — <http://www.electropedia.org>

3.1 İstixana qazlarına aid terminlər

3.1.1

istixana qazı (İQ)

Yer səthi, atmosfer və buludların buraxdığı infraqırmızı radiasiya spektri həddində konkret dalğa uzunluğuna malik radiasiyanı udan və yayan, təbii və antropogen mənşəli qazşəkilli element

Təriflə bağlı qeyd 1: İstixana qazlarına karbon qazı (CO₂), metan (CH₄), azot oksidi (N₂O), hidroftorkarbonlar (HFC), perftorkarbonlar (PFC) və kükürd heksaflorid (SF₆) daxildir.

Təriflə bağlı qeyd 2: Meyarlar ([3.6.10](#)) radiasiya təsirinin digər komponentlərini müəyyən edə bilər.

3.1.2

qlobal istiləşmə potensialı (GWP)

istixana qazlarının radiasiya xassələrinə (3.1.1) əsaslanan, verilmiş istixana qazının vahid kütləsinin müasir atmosferdə verilmiş zaman müddətində impulsu emissiyasından sonra formalaşan radiasiya təsirini karbon dioksidin (CO₂) təsirinə nisbətdə ölçən indeks

Təriflə bağlı qeyd 1: İQ-lərin qəbul edilmiş qlobal istiləşmə potensialının siyahısı İqlim Dəyişikliyi üzrə Hökumətlərarası Panelin (IPCC) Qiymətləndirmə Hesabatında [15] təqdim edilmişdir.

3.1.3

istixana qazlarının emissiyası və ya təmizlənməsi əmsalı (İQ emissiyası və ya təmizlənməsi əmsalı)

istixana qazlarının İQ emissiyaları (3.3.2) və ya İQ təmizlənməsi (3.3.4) üzrə fəallığı ilə əlaqədar əmsal

3.1.4

məhsulun karbon izi (CFP)

məhsul sistemində CO₂ ekvivalenti kimi ifadə edilən və iqlim dəyişikliyinə vahid təsir kateqoriyası ilə həyat dövrünün qiymətləndirilməsinə əsaslanan İQ emissiyalarının (3.3.2) və İQ təmizlənmələrinin (3.3.4) cəmi

Təriflə bağlı qeyd 1: Məhsulun karbon izi konkret İQ emissiyalarını və İQ təmizlənmələrini müəyyən edən göstəricilərə bölünə bilər. CFP həyat dövrünün mərhələlərinə də bölünə bilər.

Təriflə bağlı qeyd 2: Məhsulun karbon izinin miqdar analizinin hər funksional vahidə düşən CO₂e kütləsi ilə ifadə edilən nəticələri İQ bəyanatı (3.4.3) adlanan CFP tədqiqat hesabatında sənədləşdirilmişdir.

[MƏNBƏ: ISO 14067:2018, 3.1.1.1, dəyişdirilmişdir — "İQ bəyanatına" istinad bu terminlə bağlı qeyd 2-yə əlavə edilmişdir]

3.2 İQ-nin verifikasiya və validasiyasında iştirak edən qurumlara aid terminlər

3.2.1

istixana qazı proqramı (İQ proqramı)

təşkilat (3.2.2) və ya İQ layihəsindən (3.4.1) kənarında İQ emissiyaları (3.3.2), İQ təmizlənməsi (3.3.4), İQ emissiyalarının azaldılması (3.4.8) və ya İQ təmizlənməsinin artırılmasını (3.4.9) qeydə alan, hesablayan və ya idarə edən könüllü və ya icbari beynəlxalq, milli və ya altmilli sistem və ya sxem

Təriflə bağlı qeyd 1: Bu sənəddə istixana qazı proqramı məhsullardan qaynaqlanan İQ emissiyaları, İQ təmizlənməsi, İQ emissiyalarının azaldılması və ya İQ təmizlənməsinin artırılmasını da qeydə ala, hesablaya və ya idarə edə bilər.

3.2.2

təşkilat

məqsədlərinə çatmaq üçün öhdəlikləri, səlahiyyətləri və əlaqələri olan, vəzifə öhdəliklərini yerinə yetirən şəxs və ya şəxslər qrupu

3.2.3

məsul tərəf

İQ bəyanatının (3.4.3) və İQ haqqında məlumatın (3.1.1) təmin edilməsi üçün məsuliyyət daşıyan şəxs və ya şəxslər

Təriflə bağlı qeyd 1: Məsul şəxs fiziki şəxslər və ya təşkilatın (3.2.2), İQ layihəsinin (3.4.1) və ya məhsulun təmsilçisi, yaxud verifikator (3.2.6) və ya validatoru (3.2.7) cəlb edən tərəf ola bilər.

3.2.4**nəzərdə tutulmuş istifadəçi**

İQ ilə bağlı məlumatı məruzə edən tərəflərin qərar qəbul edərkən bu məlumatlara əsaslanan tərəf kimi müəyyən etdiyi şəxs və ya təşkilat (3.2.2)

Təriflə bağlı qeyd 1: Nəzərdə tutulmuş istifadəçi müştəri (3.2.5), məsul tərəf (3.2.3), İQ proqramının (3.2.1) administratorları, tənzimləyicilər, maliyyə icması və ya yerli icmalar, hökumət departamentləri və ya qeyri-hökumət təşkilatları kimi digər maraqlı tərəflər ola bilər.

3.2.5**müştəri**

verifikasiya (3.6.2) və ya validasiya (3.6.3) tələb edən təşkilat (3.2.2) və ya şəxs

Təriflə bağlı qeyd 1: Müştəri məsul tərəf (3.2.3), İQ proqramının (3.2.1) administratoru və ya digər maraqlı tərəf ola bilər.

3.2.6**verifikator**

verifikasiyanın (3.6.2) aparılması və bununla bağlı hesabat verilməsi üçün məsuliyyət daşıyan səlahiyyətli və qərəzsiz şəxs

3.2.7**validator**

validasiyanın (3.6.3) aparılması və bununla bağlı hesabat verilməsi üçün məsuliyyət daşıyan səlahiyyətli və qərəzsiz şəxs

3.2.8**verifikasiya/validasiya komandası**

verifikasiya (3.6.2) / validasiya (3.6.3) tədbirini həyata keçirən şəxs və ya şəxslər

Təriflə bağlı qeyd 1: Verifikasiya/validasiya komandasının bir üzvü komanda rəhbəri təyin edilir.

3.2.9**müstəqil rəyçi**

verifikasiya/validasiya komandasının (3.2.8) üzvü olmayan verifikasiya (3.6.2) və ya validasiya (3.6.3) tədbirlərini nəzərdən keçirən səlahiyyətli şəxs

3.2.10**yenidən izləmə**

tam hesabatı (3.5.2) ilkin məlumatlarla müqayisə etməklə İQ (3.1.1) haqqında məlumatdakı xətaları aşkar edən test (3.6.21)

3.2.11**izləmə**

ilkin məlumatları İQ haqqında məlumatla müqayisə etməklə İQ (3.1.1) haqqında məlumatdakı xətaları aşkar edən test (3.6.21)

3.3 İQ reyestri ilə əlaqədar terminlər**3.3.1****istixana qazı mənbəyi (İQ mənbəyi)**

İQ-nin (3.1.1) atmosferə buraxıldığı proses

3.3.2**istixana qazlarının emissiyası (İQ emissiyası)**

İQ-nin (3.1.1) atmosferə buraxılması

3.3.3**istixana qazının udulması (İQ udulması)**

atmosferdən İQ-ni (3.1.1) təmizləyən proses

3.3.4

istixana qazlarının təmizlənməsi (İQ təmizlənməsi)

İstixana qazının udulması (3.3.3) ilə İQ-nin (3.1.1) atmosferdən təmizlənməsi

3.3.5

istixana qazı rezervuarı (İQ rezervuarı)

atmosferdən başqa, İQ (3.1.1) toplamaq, saxlamaq və buraxmaq qabiliyyətinə malik olan komponent

Təriflə bağlı qeyd 1: Müəyyən anda istixana qazı rezervuarında olan karbonun ümumi kütləsi rezervuarın karbon ehtiyatı adlandırıla bilər.

Təriflə bağlı qeyd 2: İstixana qazı rezervuarı İQ-ni başqa İQ rezervuarına köçürə bilər.

Təriflə bağlı qeyd 3: İQ-nin atmosfərə daxil olmasından öncə İQ mənbəyindən (3.3.1) toplanması və toplanmış İQ-nin İQ rezervuarında saxlanması İQ-nin tutulması və saxlanması (3.3.6) adlandırıla bilər.

3.3.6

istixana qazının saxlanması (İQ saxlanması)

tutulmuş İQ-nin (3.1.1) atmosfərə çatmaması üçün saxlanması prosesi

3.4 İQ bəyanatı ilə bağlı terminlər

3.4.1

istixana qazı layihəsi (İQ layihəsi)

İQ baza buraxılış səviyyəsi (3.4.6) şərtlərini dəyişdirən və *istixana qazlarının emissiyasının azalmasına (3.4.8) və ya istixana qazlarının təmizlənməsinin artırılmasına (3.4.9)* səbəb olan tədbir və ya tədbirlər

3.4.2

istixana qazları haqqında hesabat (İQ hesabatı)

təşkilatın (3.2.2) və ya İQ layihəsinin (3.4.1) İQ ilə bağlı məlumatlarını nəzərdə tutulmuş istifadəçilərə (3.2.4) çatdırmaq üçün nəzərdə tutulmuş müstəqil sənəd

Təriflə bağlı qeyd 1: İQ hesabatına İQ bəyanatı (3.4.3) daxil ola bilər.

3.4.3

istixana qazları haqqında bəyanat (İQ bəyanatı)

Daha öncə: İQ mühakimələri

verifikasiya (3.6.2) və ya validasiyanın (3.6.3) predmetini təmin edən faktiki və obyektiv bəyannamə

Təriflə bağlı qeyd 1: İQ bəyanatı müəyyən zamanda təqdim oluna və ya müəyyən dövrü əhatə edə bilər.

Təriflə bağlı qeyd 2: Məsul tərəfin (3.2.3) təqdim etdiyi İQ bəyanatı aydın şəkildə müəyyən edilməli, verifikator (3.2.6) və ya validatorun (3.2.7) münasib meyarlara (3.6.10) uyğun şəkildə ardıcıl qiymətləndirmə və ya ölçməindən keçməyə hazır olmalıdır.

Təriflə bağlı qeyd 3: İQ bəyanatı İQ hesabatı (3.4.2), İQ layihəsi (3.4.1), planı və ya CFP tədqiqat hesabatında təqdim edilə bilər. "CFP tədqiqat hesabatı"nın tərifi ISO 14067:2018 standartının 3.1.1.5 bəndində verilmişdir.

3.4.4**istixana qazı reyestri (İQ reyestri)**

istixana qazı mənbəyi (3.3.1), istixana qazının udulması (3.3.3) və istixana qazı rezervuarları (3.3.5) və miqdarı müəyyən edilmiş İQ emissiyalarının (3.3.2) və İQ təmizlənməsinin (3.3.4) siyahısı

Təriflə bağlı qeyd 1: Reyestr müəyyən müddəti əhatə etmək üçün yaradılır.

3.4.5**baza il**

İQ emissiyaları (3.3.2) və ya İQ təmizlənməsi (3.3.4) və ya İQ ilə əlaqədar digər məlumatların vaxt keçdikcə müqayisə edilməsi üçün müəyyən edilmiş konkret keçmiş müddət

Təriflə bağlı qeyd 1: Baza ili emissiyaları, təmizlənməsi və ya saxlanması müəyyən dövrə (məsələn, bir il) əsasən kəmiyyətə qiymətləndirilə və ya bir neçə dövrün (məsələn, bir neçə il) ədədi ortası kimi hesablanıla bilər.

3.4.6**istixana qazlarının baza buraxılış səviyyəsi (İQ baza buraxılış səviyyəsi)**

layihənin İQ emissiyaları (3.3.2) və/və ya İQ təmizlənməsi (3.3.4) ilə müqayisə üçün baza ssenarisini (3.4.7) təmin edən, İQ layihəsi (3.4.1) olmadığı halda baş verə biləcək İQ emissiyaları və İQ təmizlənməsinin miqdarına istinad

3.4.7**baza ssenarisi**

təklif olunan İQ layihəsi (3.4.1) olmadıqda baş verə biləcək şərtləri təmsil edən nəzəri istinad halı

Təriflə bağlı qeyd 1: Baza ssenarisi İQ layihəsinin qrafiki ilə üst-üstə düşür.

3.4.8**istixana qazlarının emissiyasının azaldılması (İQ emissiyasının azaldılması)**

Baza ssenarisi (3.4.7) və istixana qazı layihəsi (3.4.1) arasında İQ emissiyalarının (3.3.2) miqdarının azalması

3.4.9**istixana qazlarının təmizlənməsinin artırılması (İQ təmizlənməsinin artırılması)**

Baza ssenarisi (3.4.7) və istixana qazı layihəsi (3.4.1) arasında İQ təmizlənməsinin (3.3.4) miqdarının artması

3.5 İQ haqqında məlumatların idarə edilməsi ilə bağlı terminlər**3.5.1****istixana qazlarının məlumat sistemi (İQ məlumat sistemi)**

İQ (3.1.1) haqqında məlumatların yaradılması, idarə edilməsi, saxlanması və qeydə alınması üçün siyasətlər, proseslər və prosedurlar

Təriflə bağlı qeyd 1: İQ məlumat sistemində ölçmələr, cədvəllər, nümunələr, kalibrəmə təlimatları və s. daxil ola bilər.

3.5.2**tam hesabat**

İQ (3.1.1) haqqında məlumatın İQ mənbəyinə (3.3.1) qədər izlənilə biləcəyi tam qeyd

3.5.3**monitorinq**

İQ emissiyaları (3.3.2), İQ təmizlənməsi (3.3.4) və ya İQ ilə bağlı digər məlumatların davamlı və ya dövri şəkildə toplanması

3.6 Verifikasiya və validasiya ilə bağlı terminlər

3.6.1

tapşırıq

adətən müqavilə çərçivəsində müəyyən edilmiş şərtlərə uyğun olaraq iki tərəf arasında xidmətlərin yerinə yetirilməsi üçün razılaşma

3.6.2

verifikasiya

bəyanatın düzgünlüyünü və meyarlara (3.6.10) uyğunluğunu müəyyən etmək üçün statistik məlumat və informasiyadan ibarət bəyanatın qiymətləndirilməsi prosesi

3.6.3

validasiya

gələcək tədbirlərin nəticəsi haqqında bəyanatı dəstəkləyən mülahizələr, məhdudiyyətlər və metodların ağlabatanlığının qiymətləndirilməsi prosesi

3.6.4

razılaşdırılmış prosedurlar (AUP)

verifikasiya (3.6.2) tədbirinin nəticələrini məruzə edən və *rəyi* (3.6.18) əhatə etməyən tapşırıq (3.6.1)

3.6.5

təminat səviyyəsi

İQ bəyanatında (3.4.3) təminat dərəcəsi

Təriflə bağlı qeyd 1: Təminat statistik məlumatlarla bağlı mövcud olur.

3.6.6

ağlabatan təminat

verifikasiya (3.6.2) tədbirlərinin xarakteri və miqyasının statistik məlumat və informasiya ilə əlaqədar kifayət qədər yüksək təminat verdiyi təminat səviyyəsi (3.6.5)

3.6.7

məhdud təminat

verifikasiya (3.6.2) tədbirlərinin xarakteri və miqyasının statistik məlumat və informasiya ilə əlaqədar məhdud təminat verdiyi təminat səviyyəsi (3.6.5)

3.6.8

ciddi

nəzərdə tutulmuş istifadəçilərin (3.2.4) qərarlarına təsir edə biləcək məlumat

3.6.9

ciddilik

tək bir xətanın (3.6.15) və ya xətaların məcmusunun *nəzərdə tutulmuş istifadəçinin* (3.2.4) qərarlarına təsir edə biləcəyi konsepsiya

3.6.10

meyar

İQ bəyanatının (3.4.3) müqayisə edilməsi üçün istinad kimi istifadə olunan siyasət, prosedur və ya tələb

3.6.11

nəzarət

məsul tərəfin (3.2.3) İQ bəyanatında (3.4.3) ciddi xətaların (3.6.17) olmaması və onun meyarlara (3.6.10) uyğun olmasını təmin etməyə kömək edən siyasət və prosedurları

3.6.12**hesabat dövrünün dəyişməsi**

İQ ([3.1.1](#)) hesabat dövrlərinin başlama və ya bitmə vaxtı

Təriflə bağlı qeyd 1: Bu sənəddə hesabat dövrünün dəyişməsi ISO 14067 standartında olduğundan fərqli mənə daşır.

3.6.13**məkan**

təşkilatın ([3.2.2](#)) iş və ya xidmətləri həyata keçirdiyi yer

Təriflə bağlı qeyd 1: Məkana bir və ya bir neçə obyekt ([3.6.14](#)) daxil ola bilər.

3.6.14**obyekt**

vahid coğrafi sərhəd, təşkilati bölmə və ya istehsal prosesi çərçivəsində müəyyən edilməsi mümkün olan ayrıca qurğu, qurğular və ya istehsal prosesləri (stasionar və ya mobil)

3.6.15**xəta**

İQ bəyanatında ([3.4.3](#)) xətalər, buraxılmalar, yanlış və təhrif edilmiş məlumatlar

3.6.16**qeyri-müəyyənlik**

dəyərlərin ölçülən miqdarla əqlabatan əlaqəyə malik paylanmasını xarakterizə edən, ölçmə nəticəsi ilə bağlı parametrlər

Təriflə bağlı qeyd 1: Qeyri-müəyyənlik haqqında məlumat adətən göstəricilərin ehtimal edilən kənarlaşmasını və kənarlaşmanın mümkün səbəblərinin keyfiyyət baxımından təsvirini müəyyən edir.

3.6.17**ciddi xəta**

İQ bəyanatında ([3.4.3](#)) nəzərdə tutulmuş istifadəçinin ([3.2.4](#)) qərarlarına təsir edə biləcək tək bir xəta ([3.6.15](#)) və ya xətalərin məcmusu

3.6.18**verifikasiya/validasiya rəyi**

Daha öncə: verifikasiya/validasiya bəyanatı

məsul şəxs ([3.2.3](#)) İQ hesabatında ([3.4.2](#)) İQ bəyanatı ([3.4.3](#)) ilə bağlı əminliyi göstərən və meyarlara ([3.6.10](#)) uyğunluğu təsdiq edən, nəzərdə tutulmuş istifadəçi ([3.2.4](#)) üçün nəzərdə tutulmuş rəsmi yazılı bəyanat

3.6.19**uyğunsuzluq**

tələbin yerinə yetirilməməsi

3.6.20**analitik prosedurlər**

İQ ilə əlaqədar olan və olmayan məlumatlar arasında əqlabatan əlaqələrin təhlili əsasında İQ-nin ([3.1.1](#)) qiymətləndirilməsi

3.6.21**test**

İQ ([3.1.1](#)) haqqında məlumatların seçilmiş məcmusunda elementlərin xarakteristikasını *verifikasiya* ([3.6.2](#)) və ya *validasiya* ([3.6.3](#)) *meyarına* ([3.6.10](#)) əsasən qiymətləndirmək üçün istifadə olunan texnika

4 Prinsiplər

4.1 Ümumi müddəalar

Prinsiplərin tətbiqi İQ ilə bağlı məlumatların düzgün və ədalətli olmasını təmin etmək üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Prinsiplər bu sənəddəki tələblərin əsasını təşkil edir və onların tətbiqi zamanı yol göstərir.

4.2 Qərəzsizlik

Verifikasiya/validasiya tapşırığını obyektiv və qərəzsiz şəkildə hazırlayıb icra edin.

4.3 Sübut əsaslı yanaşma

Verifikasiya/validasiya tapşırığında etibarlı və təkrarlanması mümkün olan verifikasiya/validasiya nəticələrinə nail olmaq üçün rəasional metoddan istifadə edilməsini və tapşırığın müvafiq sübutlara kifayət qədər əsaslanmasını təmin edin.

4.4 Ədalətli təqdimat

Verifikasiya/validasiya tədbirlərinin, əldə edilən məlumatların, nəticələrin və rəylərin düzgün və ədalətli şəkildə təqdim olunmasını təmin edin. Proses çərçivəsində qarşıya çıxan ciddi maneələr, eləcə də verifikatorlar və ya validatorların gəldiyi həllini tapmamış, ziddiyyətli rəyləri məsul tərəfə və müştəriyə məruzə edin.

4.5 Sənədlər

Verifikasiya/validasiyanı sənədləşdirin və onun nəticələrin əldə edilməsi və meyarlara uyğunluq üçün əsas yaratmasını təmin edin.

4.6 Konservativlik

Bənzər alternativləri qiymətləndirərkən ehtiyatla mötədil seçimdən istifadə edin.

QEYD: Əlavə məlumat əldə etmək üçün [B.9](#) bəndinə baxın.

5 Verifikasiya/validasiya ilə bağlı tələblər

5.1 Tapşırıqdan öncəki tədbirlər

5.1.1 Ümumi müddəalar

Verifikator/validator tapşırığın aşağıdakı məqamlarını təsdiq etməlidir:

- a) növ;
- b) məqsədlər: verifikasiya/validasiya;
- c) əhatə dairəsi: sərhad, dövr;
- d) meyarlar: ciddilik, təminat səviyyəsi və s.

QEYD: Bu sənəddə göstərilən tapşırıq növlərinə verifikasiya və validasiya daxildir. [Qoşma C](#)-də "razılaşdırılmış prosedurlar" adlı tapşırıq növü təsvir edilir.

5.1.2 Tapşırığın növü

Verifikator/validator və müştəri tapşırığın növü (növləri) barədə razılığa gəlməli və nəzərdə tutulmuş istifadəçinin ehtiyaclarını nəzərə almalıdır. Verifikator/validator təklif olunan tapşırığın növünün uyğunluğunu qiymətləndirməlidir.

QEYD: Verifikator/validator aşağıdakı hallarda [Qoşma D](#)-də təsvir olunduğu kimi qarışıq tapşırığı yerinə yetirə bilər:

- a) hər bir tapşırıq növünün əhatə dairəsi aydın şəkildə müəyyən edilmişdir;
- b) İQ bəyanatları meyarlara müvafiq şəkildə hazırlanmışdır.

5.1.3 Verifikasiya zamanı təminat səviyyəsi

Verifikasiya zamanı verifikator və müştəri tətbiq edilən təminat səviyyəsi barədə razılığa gəlməli və nəzərdə tutulmuş istifadəçinin ehtiyaclarını nəzərə almalıdır. Verifikator təminat səviyyəsinin uyğunluğunu qiymətləndirməlidir. Verifikator verifikasiya zamanı təminat səviyyəsini dəyişməməlidir, lakin tapşırığı sonlandırma və fərqli təminat səviyyəsinə malik yeni tapşırığa başlama bilər. Təminat səviyyəsi sübutların toplanılması ilə bağlı tədbirlərin xarakteri, həcmi və müddətini (hazırlanmasını) müəyyən etdiyindən verifikasiya başlamazdan əvvəl müəyyən edilməlidir.

Bu sənəddə verifikasiyaya əqlabatan təminat səviyyəsində tətbiq olunan tələblər təsvir edilir. Təminat səviyyəsi məhdud olduğu halda [Qoşma A](#)-da verilmiş tələblər yerinə yetirilməlidir.

Verifikasiya ilə bağlı mülahizələr [Qoşma B](#)-də verilmişdir.

5.1.4 Məqsədlər

Verifikator/validator və müştəri verifikasiya/validasiya tapşırığının əvvəlində verifikasiya/validasiya məqsədləri barədə razılığa gəlməlidir.

Verifikasiya məqsədləri İQ bəyanatının dəqiqliyi və bəyanatın meyarlara uyğunluğu ilə bağlı nəticənin əldə edilməsini əhatə etməlidir.

Validasiya məqsədləri İQ ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsinin məsul tərəfin göstərdiyi İQ nəticələrinin (validasiyanın əhatə dairəsinə daxil edildiyi halda) əldə edilməsi ilə nəticələnməsi ehtimalının qiymətləndirilməsini də əhatə etməlidir.

5.1.5 Meyarlar

Verifikator/validator və müştəri məsul tərəfin riayət etdiyi standartların və ya İQ proqramının prinsip və tələblərini nəzərə alaraq meyarları razılaşdırmalıdır. Verifikator/validator müştəri tərəfindən təklif olunan meyarların uyğunluğunu aşağıdakıların əsasında qiymətləndirməlidir:

- a) tapşırığın əhatə dairəsi və sərhədlərinin müəyyən edilməsi metodu;
- b) uçota alınacaq istixana qazları və İQ mənbələri, udulması və rezervuarları (SSR);
- c) miqdar analizi metodları;
- d) məlumatların açıqlanması ilə bağlı tələblər.

Meyarlar müvafiq, tam, etibarlı və anlaşılıq olmalıdır. Onlar nəzərdə tutulmuş istifadəçi üçün əlçatan olmalıdır. Rəydə meyarlara istinad edilməlidir.

5.1.6 Əhatə dairəsi

Verifikator/validator və müştəri verifikasiya/validasiya prosesinin əvvəlində verifikasiya/validasiyanın əhatə dairəsi barədə razılığa gəlməlidir. Əhatə dairəsi minimum aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- a) sərhədlər;

ISO 14064-3:2019(E)

- b) obyektler, fiziki infrastruktur, tədbirlər, texnologiyalar və proseslər;
- c) İQ mənbələri, udulması və rezervuarları (SSR);
- d) İQ növləri;
- e) müddət.

Emissiyaların azaldılması və ya təmizlənmənin artırılmasını əhatə edən İQ bəyanatlarının əhatə dairəsinə aşağıdakılar da daxildir:

- hər hansı ciddi əlavə təsirlər;
- baza buraxılış səviyyələri (verifikasiya);
- baza ssenariləri (validasiya).

QEYD: İQ emissiyasının azaldılması və ya təmizlənməsinin artırılması təsirə məruz qalan İQ mənbələri, udulması və rezervuarları (ISO 14064-2:2019 standartında 3.1.11 bəndinə baxın) ilə kompensasiya oluna bilər. İQ mənbələri, udulması və rezervuarlarının təsir etdiyi İQ emissiyasının azaldılması və ya təmizlənməsinin artırılması çox vaxt sızma və ya digər əlavə təsirlər kimi nəzərdən keçirilir.

5.1.7 Ciddilik hədləri

Verifikator/validator nəzərdə tutulmuş istifadəçilər tərəfindən tələb olunan ciddilik həddini təsdiq etməlidir. Nəzərdə tutulmuş istifadəçilər heç bir ciddilik həddi müəyyən etmədiyi halda verifikator/validator ciddilik hədd(lər)ini müəyyən etməli və müştəriyə bildirməlidir.

QEYD 1: İQ proqramı ciddilik həddini müəyyən edə bilər. Ciddilik həddinin keyfiyyət və kəmiyyət komponentləri var.

Kəmiyyət komponentli ciddilik həddi İQ bəyanatında verilmiş göstəricilərdə xəta olmasına aiddir. Məsələn üçün xətalər, natamam reyestrlər, yanlış təsnif edilmiş İQ emissiyaları və ya hesablamaların yanlış tətbiq edilməsini göstərmək olar.

Keyfiyyət komponentli ciddilik həddi İQ bəyanatına təsir edən qeyri-maddi məsələlərə aiddir. Məsələn üçün aşağıdakıları göstərmək olar:

- a) verifikatorun məlumatlara olan inamını sarsıdan nəzarət problemləri;
- b) sənədləşdirilmiş məlumatların yanlış idarə edilməsi;
- c) tələb olunan məlumatın tapılmasında çətinlik;
- d) İQ emissiyaları, təmizlənməsi və ya saxlanması ilə dolayı şəkildə əlaqədar olan tənzimləyici aktlara riayət edilməməsi.

QEYD 2: Ciddilik anlayışı verifikasiyanın/validasiyanın planlaşdırılmasında və nəticənin əldə edilməsi üçün sübutların qiymətləndirilməsində istifadə olunur.

5.2 Verifikasiya/validasiya komandasının seçilməsi

Verifikasiya/validasiyanı həyata keçirmək üçün müvafiq bacarıq və səriştələrə malik komanda seçilməlidir.

5.3 Verifikasiya/validasiya tədbirləri və texnikaları

Verifikatorlar/validatorlar verifikasiya/validasiya zamanı aşağıdakı sübutların toplanılması tədbirləri və texnikalarından bir və ya bir neçəsindən istifadə etməlidir:

- a) müşahidə;
- b) sorğu;
- c) analitik test;
- d) təsdiq;

- e) yenidən hesablama;
- f) tədqiqat;
- g) yenidən izləmə;
- h) izləmə;
- i) nəzarət məqsədli test;
- j) nümunələrin seçilməsi;
- k) təxmini qiymətləndirmə testi;
- l) çarpaz yoxlama;
- m) razılaşdırma.

5.4 Xüsusi tələblər

5.4.1 Verifikatorun/validatorun kommunikasiyaları

Verifikator/validator aydınlaşdırma, ciddi xətlər və uyğunsuzluqlarla bağlı sorğuları mümkün qədər qısa müddətdə məsul tərəfə bildirməlidir. İQ bəyanatına ciddi düzəlişlər edilmədirsə, verifikator/validator məsul tərəfə düzəlişin zəruriliyi barədə məlumat verməlidir.

Verifikatorun/validatorun mülahizəsinə görə, məsul tərəf əglibatan müddət ərzində lazımı cavab verməzsə, verifikator/validator müştərini (məsul şəxsdən fərqli olduğu halda) məlumatlandırmalıdır.

Verifikatorun/validatorun mülahizəsinə görə, müştəri əglibatan müddət ərzində lazımı cavab verməzsə, verifikator/validator aşağıdakı tədbirləri görməlidir:

- a) dəyişdirilmiş və ya mənfə verifikasiya/validasiya rəyi vermək; və ya
- b) verifikasiyadan/validasiyadan imtina etmək.

Verifikator/validator qeyri-ciddi xətlər haqqında məsul tərəfə məlumat verməlidir.

5.4.2 Sübutların kafiliyi

Verifikator/validator İQ bəyanatını dəstəkləmək üçün kifayət qədər məlumat olmadığını müəyyən etdiyi halda əlavə məlumat tələb etməlidir. Kifayət qədər məlumat əldə etmək mümkün deyilsə və məlumat verifikatorun/validatorun nəticəyə gəlməsi üçün zəruridirsə, verifikator/validator verifikasiyaya/validasiyaya davam etməməli və rəyin verilməsindən imtina etməlidir.

5.4.3 Məqsədyönlü xəta

Verifikatorun/validatorun nəzərinə çatdırılan məsələ verifikatorun/validatorun məqsədyönlü xətaya yol verilməsini və ya məsul tərəfin qanun və tənzimləyici aktlara riayət etməməsini hesab etməsinə səbəb olursa, verifikator/validator məsələni mümkün qədər qısa müddətdə müvafiq tərəflərə bildirməlidir.

5.4.4 Sənədləşdirilmiş məlumatlar

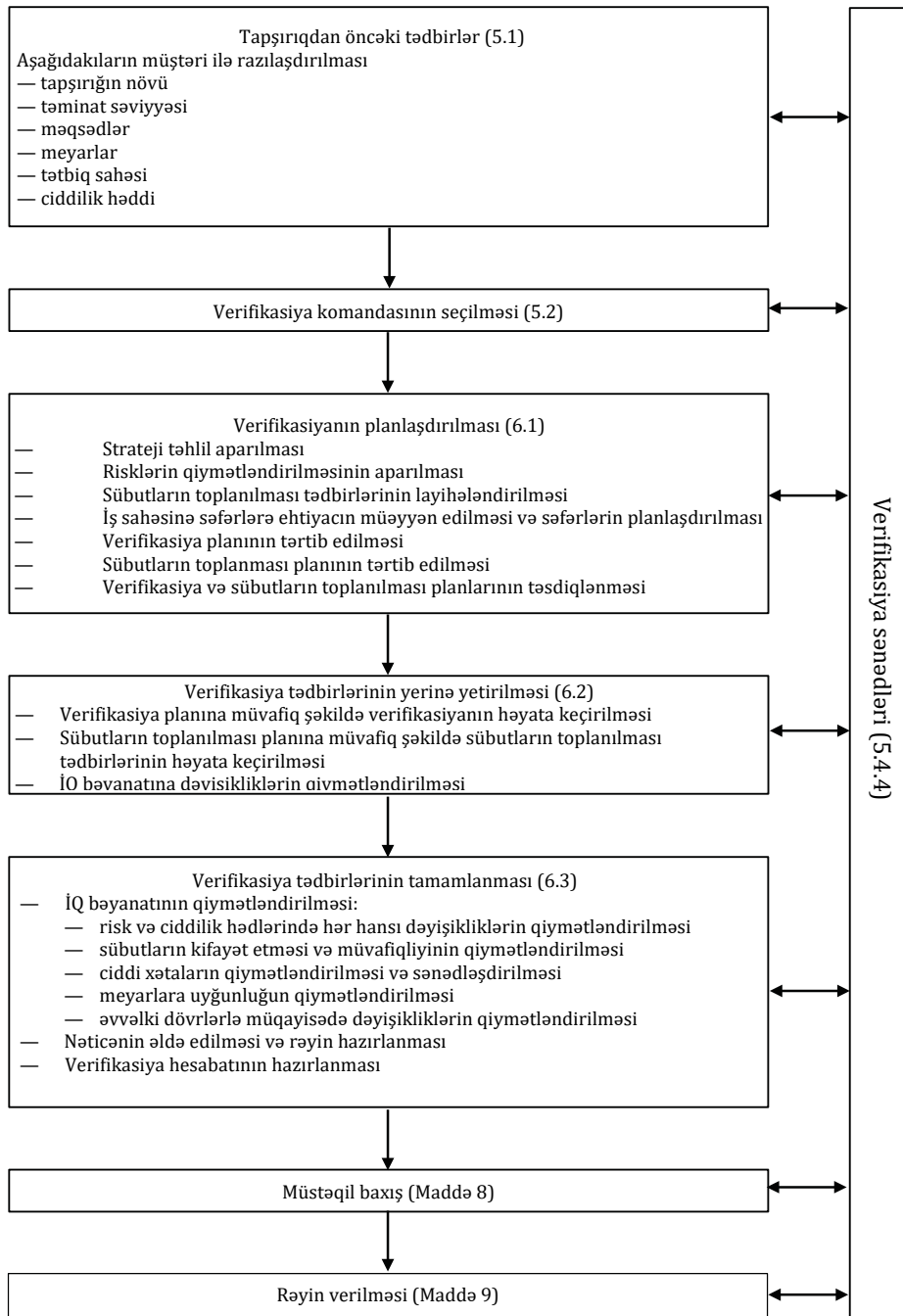
Verifikator/validator aşağıdakı qeydləri saxlamalıdır:

- a) tapşırığın şərtləri;
- b) verifikasiya/validasiya planı;

- c) sübutların toplanılması planı;
- d) sübutların toplanılması tədbirlərinin kim tərəfindən və nə vaxt həyata keçirilməsi;
- e) toplanmış sübutlar;
- f) verifikasiya/validasiya nəticəsində yaranan aydınlaşdırma, ciddi xətalər və uyğunsuzluqlarla bağlı sorğular və əldə edilmiş nəticələr;
- g) məsul tərəflə ciddi xətalər barədə kommunikasiyalar;
- h) verifikatorun/validatorun gəldiyi nəticələr və rəylər;
- i) müstəqil rəyçinin adı, rəyin verildiyi tarix və rəyçinin şərtləri.

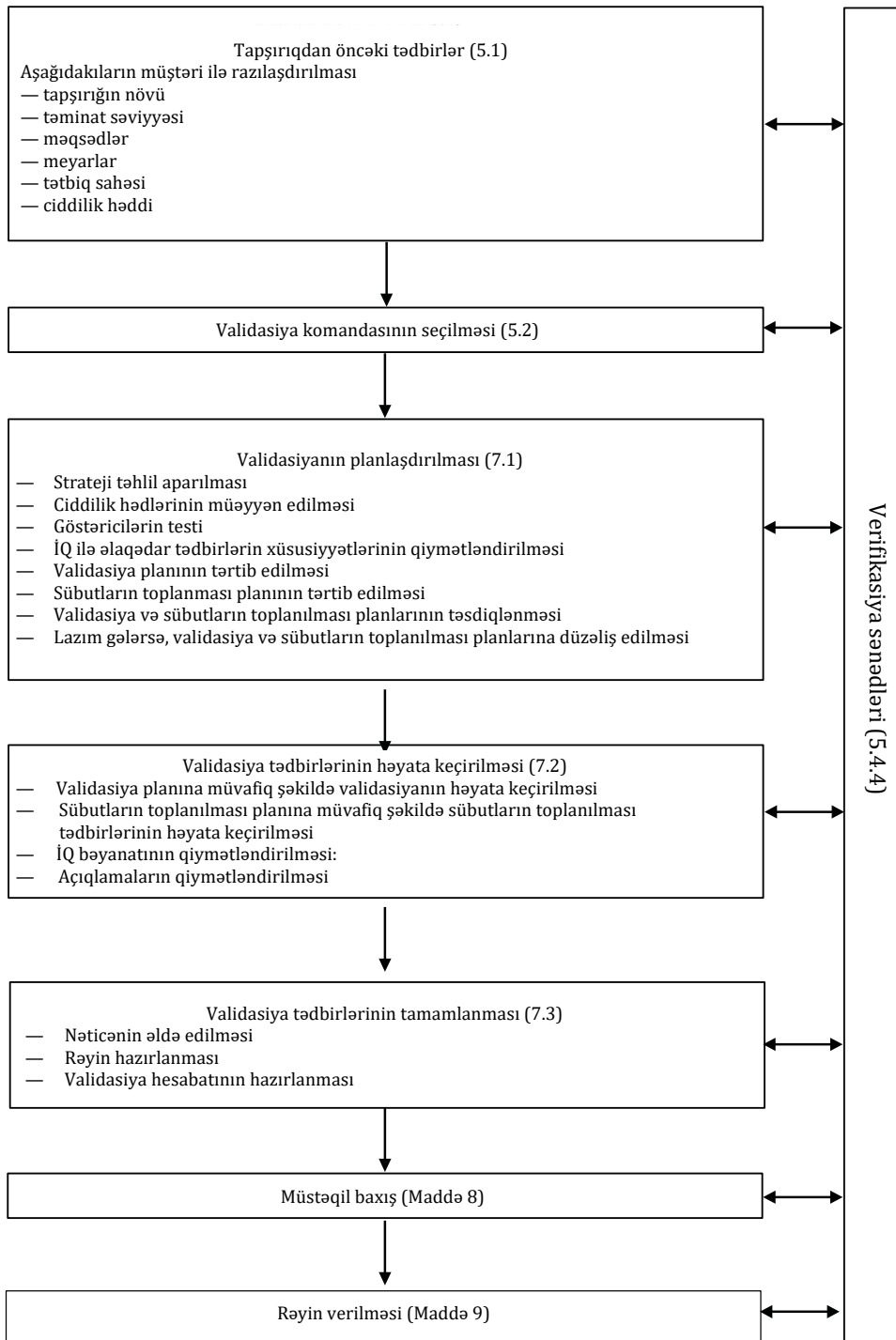
5.4.5 Verifikasiyanın/validasiyanın tamamlanması prosesi

İQ haqqında məlumatların verifikasiyasının [Maddə 6](#)-nın tələblərinə müvafiq şəkildə tamamlanması prosesi [Şəkil 3](#)-də verilmişdir.



Şəkil 3 — Verifikasiya prosesi

İQ haqqında məlumatların validasiyasının [Maddə 7](#)-nin tələblərinə müvafiq şəkildə tamamlanması prosesi [Şəkil 4](#)-də verilmişdir.



Şəkil 4 — Validasiya prosesi

6 Verifikasiya

6.1 Verifikasiyanın planlaşdırılması

6.1.1 Strateji təhlil

6.1.1.1 Ümumi müddəalar

Verifikator təşkilat, layihə və ya məhsulla bağlı tədbirləri və onların mürəkkəbliyini başa düşmək və verifikasiya tədbirlərinin xarakterini və həcmi müəyyən etmək üçün strateji təhlil aparmalıdır.

Strateji təhlil zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- a) sektorla bağlı müvafiq məlumatlar;
- b) obyekt(lər) və ya layihə və ya məhsulla bağlı əməliyyatların xarakteri;
- c) meyarların tələbləri, o cümlədən tətbiq olunan normativ tələblər və/və ya istixana qazı programının tələbləri;
- d) nəzərdə tutulmuş istifadəçinin ciddilik həddi, o cümlədən keyfiyyət və kəmiyyət komponentləri;
- e) İQ bəyanatının ehtimal olunan dəqiqliyi və tamlığı;
- f) İQ bəyanatının əhatə dairəsi və müvafiq sərhədləri;
- g) məlumatların təqdim edilməsinin müddətləri;
- h) emissiya mənbələri, udulması və rezervuarları və onların ümumi İQ bəyanatına təsiri;
- i) əvvəlki hesabat dövründən sonra istixana qazlarının emissiyaları, təmizlənməsi və rezervuarın miqdarında dəyişikliklər;

QEYD 1: Rezervuarın dəyişməsinə misal olaraq nəzərdən keçirilən müddətdə dəyişmiş karbon ehtiyatına malik rezervuarı göstərmək olar.
- j) miqdar analizi və hesabat metodlarının məqsədəuyğunluğu və onlara edilən hər hansı dəyişikliklər;
- k) İQ ilə bağlı məlumatların mənbələri;
- l) məlumatların idarə edilməsi üzrə informasiya sistemi və nəzarət vasitələri;
- m) məsul tərəfin hesabat məlumatlarına və dəstəkləyici proseslərə nəzarəti;
- n) məsul tərəfin İQ məlumatı və bəyanatı ilə bağlı sübutların mövcudluğu;
- o) əvvəlki verifikasiyaların nəticələri;
- p) həssaslıq və ya qeyri-müəyyənlik təhlilinin nəticələri (ISO 14067 standartına baxın);
- q) bölgü yanaşması;
- r) istixana qazlarının növü (məsələn, yalnız CO₂ və ya digər qazlar);
- s) tətbiq olunan monitorinq metodologiyası (yəni, İQ-lərin birbaşa ölçülməsi və ya İQ-lərin miqdarının tədbirin dolaylı şəkildə ölçülməsi və hesablama yolu ilə hesablanması);
- t) digər müvafiq məlumat.

QEYD 2: a) - t) bəndlərində verilmiş məlumatların bir qismi və ya hamısı təşkilat və ya layihənin monitorinq planına daxil edilə bilər.

Strateji təhlil nəticələri risklərin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə edilməlidir.

6.1.1.2 Layihənin İQ bəyanatının verifikasiyası üçün əlavə tələblər

Strateji təhlil zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- a) layihə planı;
- b) validasiya hesabatının nəticələri;
- c) monitoring planının tələbləri;
- d) tətbiq olunan monitoring metodologiyası;
- e) monitoring hesabatı.

6.1.1.3 Məhsulun İQ bəyanatının verifikasiyası üçün əlavə tələblər

Strateji təhlil zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- a) həyat dövrünün şərh edilməsinin nəticələri, o cümlədən nəticələr və məhdudiyyətlər;
QEYD: ISO 14044:2006 standartının 3.5 bəndinə baxın.
- b) funksional və ya elan edilmiş vahid (ISO 14067 standartına baxın);
- c) vahidlərdə həyata keçirilən proseslərin xüsusiyyətləri;
- d) həyat dövrünün mərhələləri;
- e) hesabat dövrünün dəyişməsi.

6.1.2 Risklərin Qiymətləndirilməsi

6.1.2.1 Ümumi müddəalar

Verifikator ciddi xəta və ya meyarlara uyğunsuzluq riskini müəyyən etmək məqsədilə İQ bəyanatının risk qiymətləndirməsini həyata keçirməlidir. Risklərin qiymətləndirilməsi zamanı ciddiliyin qiymətləndirilməsinin nəticələri nəzərə alınmalıdır.

Verifikator xəta riskini qiymətləndirməli və sübutların toplanılması tədbirlərinin xarakterini və həcmi müəyyən etməlidir. Verifikator nəzərdə tutulmuş istifadəçinin kəmiyyət xarakterli ciddilik həddini nəzərə almaqla prosedurların ciddiliyini müəyyən etməlidir. Verifikator ciddi xarakter daşıya biləcək keyfiyyət məsələlərini müəyyən etməlidir.

QEYD: Prosedurların ciddiliyi bir araya gəldikdə ciddi xarakter daşıya biləcək xətalara müəyyən edilməsi məqsədilə nəzərdə tutulmuş istifadəçilər üçün ola biləcək ciddilik səviyyəsindən aşağı həddə təyin edilmiş göstəricidir.

6.1.2.2 Risklərin növləri

İQ bəyanatı çərçivəsində adi risklər, nəzarət riskləri və aşkarlanma riskləri müəyyən edilməli və qiymətləndirilməlidir. Aşağıdakı risklər müəyyən edilməlidir:

- a) emissiyalar və təmizlənmələrlə bağlı: yaranma, tamlıq, dəqiqlik, hesabat dövrünün dəyişməsi və təsnifat;
- b) saxlanma ilə bağlı: mövcudluq, hüquq və öhdəliklər, tamlıq, dəqiqlik və bölgü.

6.1.2.3 Risklərin qiymətləndirilməsi ilə bağlı mülahizələr

Risklərin qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır.

- a) İQ bəyanatında qəsdən xətaya yol verilməsi ehtimalı;
- b) emissiya mənbələrinin ümumi İQ bəyanatına və ciddiliyə nisbi təsiri;

- c) potensial ciddi emissiya mənbəyinin nəzərə alınmaması ehtimalı;
- d) məsul tərəfin normal iş tədbirinin çərçivəsinə daxil olmayan və ya başqa səbəbdən qeyri-adi hesab ediləcək hər hansı ciddi emissiyaların olub-olmaması;
- e) təşkilat, obyekt, layihə və ya məhsula xas olan əməliyyatların xarakteri;
- f) təşkilat və ya layihə və ya məhsul sisteminin sərhədinin müəyyən edilməsi zamanı mürəkkəblilik dərəcəsi və əlaqədar tərəflərin bu prosesdə iştirak edib-etməməsi;
- g) əvvəlki dövrlərlə müqayisədə hər hansı dəyişikliklər;
- h) İQ bəyanatının məzmununa bilavasitə təsir edəcək qüvvədə olan qanun və normativ aktlara riayət edilməməsi ehtimalı;
- i) emissiyalara və emissiyaların məruzə edilməsinə təsir edəcək hər hansı ciddi iqtisadi və ya tənzimləyici dəyişikliklər;
- j) İQ ilə bağlı məlumatların seçilməsi, keyfiyyəti və mənbələri;
- k) mövcud sənədlərin təfərrüatlılıq səviyyəsi;
- l) miqdar analizi metodlarının xarakteri və mürəkkəbliyi;
- m) emissiyaların miqdar analizinin subyektivlik dərəcəsi;
- n) hər hansı ciddi mülahizələr və onların əsaslandığı məlumatlar;
- o) məlumatların idarə edilməsi üzrə informasiya sistemi və nəzarət vasitələrinin xüsusiyyətləri;
- p) məsul tərəfin xəta və ya çatışmazlıqların müəyyən edilməsi və qarşısının alınmasına nəzarət sisteminin aşkar effektivliyi;
- q) İQ ilə bağlı məlumatların monitorinqi və məruzə edilməsi üçün istifadə olunan hər hansı nəzarət vasitələri;
- r) işçi heyətin təcrübə, bacarıq və kadr hazırlığı.

6.1.2.4 Risklərin qiymətləndirilməsi üçün məlumat mənbələri

Verifikator risklərin qiymətləndirilməsi çərçivəsində məlumat və informasiya əldə etmək üçün məkana ilkin səfər edə bilər.

Verifikator digər risk sahələrini müəyyən etmək üçün yüksək səviyyəli analitik prosedurları yerinə yetirə bilər. Bu yüksək səviyyəli analitik prosedurlara aşağıdakılar daxil ola bilər:

- a) İQ emissiyalarının intensivliyində dəyişikliklərin qiymətləndirilməsi;
- b) İQ emissiyaları, təmizlənməsi və saxlanması vaxt keçdikcə müşahidə olunan dəyişikliklərin qiymətləndirilməsi;
- c) gözlənilən İQ emissiyaları, təmizlənməsi və saxlanmasının məruzə edilmiş emissiyaların əsasında qiymətləndirilməsi.

QEYD: “Yüksək səviyyəli” analitik prosedurlar bəyanatların hazırlanması səviyyəsində həyata keçirilir və emissiyaların sənaye meyarları ilə müqayisəsini əhatə edə bilər.

6.1.2.5 Layihənin İQ bəyanatının verifikasiyası üçün əlavə tələblər

Risklərin qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır.

- a) cari əməliyyat şərtlərinin layihə planı və ya meyarlarının mülahizələri, məhdudiyyətləri, metodları və qeyri-müəyyənliklərini əks etdirib-etdirməməsi;
- b) baza buraxılış səviyyələrinin hesablanması mürəkkəbliyi və bu zaman məlumatların mövcudluğu;
- c) emissiyaların faktiki və gözlənilən azalmalarının və ya təmizlənmənin faktiki və gözlənilən artırılmasının müqayisəsi.

6.1.2.6 Məhsulun İQ bəyanatının verifikasiyası üçün əlavə tələblər

Risqlərin qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır.

- a) məhsulun mürəkkəbliyi dərəcəsi və sistemin sərhədləri;
- b) emissiya və təmizlənmələrin müxtəlif həyat mərhələlərində təsirləri;
- c) bölgü prosedurları;
- d) analoji məhsulların həyat dövrü ilə bağlı nəticələrinin olması;
- e) istifadə və həyat dövrünün bitməsi ssenarilərinin representativliyi;
- f) karbon izinin müəyyən edilməsi üçün istifadə edilən hər hansı tədqiqatların etibarlılığı;
- g) hər hansı bir tənqidi baxışın nəticələri.

6.1.2.7 Risklərin qiymətləndirilməsi ilə bağlı məlumatlardan istifadə

Risqlərin qiymətləndirilməsi verifikasiya və sübutların toplanılması planlarının hazırlanması zamanı istifadə edilməlidir. Risklərin qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınmış hər bir amil qeyd edilməlidir.

Risqlərin qiymətləndirilməsinin nəticəsi verifikasiyanın aşağıdakılarla bağlı necə planlaşdırılmasını müəyyən edə bilər:

- a) İQ emissiyalarının mənbələri, udulması və rezervuarları (SSR);
- b) sərhədlər;
- c) məlumatların idarə edilməsinin təfərrüatları;
- d) rəhbərlik nəzarəti.

6.1.3 Sübutların toplanılması tədbirləri

6.1.3.1 Ümumi müddəalar

Verifikator nəticənin əldə edilməsi məqsədilə müvafiq sübutların kifayət qədər toplanması üçün sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırmalıdır. Xəta riski nə qədər yüksək olarsa, verifikator bir o qədər inandırıcı sübutlar əldə etməlidir. Verifikator sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırarkən adi riskləri və aşkarlama risklərini nəzərə almalıdır.

Verifikator müəyyən edilmiş risklərdən asılı olmayaraq hər bir ciddi emissiya və ya təmizlənmə növü ilə bağlı analitik prosedurlar və testlər hazırlamalı və həyata keçirməlidir.

Verifikator İQ bəyanatına tətbiq edilən standartların və ya İQ proqramının prinsiplərini nəzərə almaqla İQ bəyanatının meyarlara uyğun olub-olmamasını müəyyən edən sübutların toplanılması tədbirlərini hazırlamalıdır.

6.1.3.2 Tam hesabat

Verifikator ciddi emissiyalar, təmizlənmə və/və ya saxlanma ilə bağlı tam hesabatların mövcudluğunu müəyyən etmək üçün sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırmalıdır.

6.1.3.3 İQ məlumat sistemi və nəzarət vasitələri

İQ məlumat sisteminin və nəzarət vasitələrinin qiymətləndirilməsinin həcmi risklərin qiymətləndirilməsinin nəticələrindən asılı olaraq müəyyən edilir.

İQ məlumat sisteminin və nəzarət vasitələrinin tərtibatı və effektivliyini qiymətləndirən sübutların toplanılması tədbirlərində aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- a) İQ ilə bağlı məlumat və informasiyanın seçilməsi və idarə edilməsi;
- b) İQ ilə bağlı məlumat və informasiyanın toplanması, emal edilməsi, birləşdirilməsi və məruzə edilməsi prosesləri;
- c) İQ ilə bağlı məlumat və informasiyanın etibarlılığı və dəqiqliyini təmin edən sistem və proseslər;
- d) İQ məlumat sisteminin layihələndirilməsi və texniki qulluqla təmin edilməsi;
- e) İQ məlumat sistemini dəstəkləyən sistemlər, proseslər və işçi heyət, o cümlədən məlumatların keyfiyyətinin təmin edilməsi tədbirləri;
- f) alətlərin texniki qulluq və kalibrənməsinin nəticələri;
- g) əvvəlki verifikasiyaların nəticələri (müvafiq olarsa).

6.1.3.4 İQ ilə bağlı məlumat və informasiya

Verifikator İQ ilə bağlı məlumat və informasiyanı yoxlamaq üçün sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırmalıdır.

6.1.3.5 Məlumatların birləşdirilməsi prosesi

Verifikator məlumatların birləşdirilməsi prosesi, o cümlədən İQ bəyanatının əsas qeydlərlə tutuşdurulması və İQ bəyanatının hazırlanması zamanı edilən ciddi düzəlişlərin araşdırılması ilə əlaqədar sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırmalıdır.

6.1.3.6 Seçilmiş verifikasiya tədbirləri və texnikalarının tətbiqi

6.1.3.6.1 Analitik test

Verifikator analitik testin hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

- a) analitik testin müəyyən edilmiş riski azaltmaq və ya yüngülləşdirmək qabiliyyəti;
- b) təhlil ediləcək məlumatların etibarlılığı;
- c) analitik testin ciddi xətalara müəyyən etməsi ehtimalı.

Analitik testlər digər müvafiq məlumatlarla uyğunsuz olan və ya gözlənilərdən ciddi şəkildə fərqlənən enib-qalxma və ya əlaqələrin olmasını müəyyən edərsə, verifikator əlavə sübutlar əldə etməklə və sübutların toplanılması üçün digər tədbirləri həyata keçirməklə belə fərqləri araşdırmalıdır.

6.1.3.6.2 Nəzarət vasitələrinin testi

Verifikator nəzarət vasitələrinin effektivliyini yoxlamaq üçün sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırmalı və həyata keçirməlidir. Kənarlaşmalar aşkar edildiyi halda verifikator kənarlaşmaların bu nəzarət vasitələrinin istifadə edilməsi imkanına təsir edib-etməməsini, nəzarət vasitələrinin əlavə testdən keçirilməsinin zəruri olub-olmamasını və sübutların toplanılması üçün digər tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac olub-olmamasını qiymətləndirməlidir.

Məlumatların xassələri yalnız nəzarət vasitələrinin testindən istifadə edilməsinə imkan verirsə, verifikator bu nəzarət vasitələrinin effektivliyini müəyyən etmək üçün sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırmalı və həyata keçirməlidir. Kənarlaşmalar aşkar edildiyi halda verifikator kənarlaşmaların bu nəzarət vasitələrinin istifadə edilməsi imkanına təsir edib-etməməsini və nəzarət vasitələrinin əlavə testdən keçirilməsinin zəruri olub-olmamasını qiymətləndirməlidir.

6.1.3.6.3 Təxmini qiymətləndirmə testi

Risqlərin qiymətləndirilməsi təxmini qiymətləndirmə yanaşmasının ümumi İQ bəyanatına ciddi təsir göstərdiyini müəyyən etdiyi halda verifikator aşağıdakıları qiymətləndirməlidir:

- a) təxmini qiymətləndirmə metodologiyasının məqsədəuyğunluğu;
- b) təxmini qiymətləndirmə zamanı mülahizələrin tətbiqi;
- c) təxmini qiymətləndirmədə istifadə olunan məlumatların keyfiyyəti.

Verifikator təxmini qiymətləndirmələrin hazırlanmasını tənzimləyən nəzarət vasitələrinin effektivliyini yoxlayan sübutların toplanılması tədbirlərini hazırlamalıdır. Verifikator məsul tərəfin təxmini qiymətləndirmək üçün öz təxmini qiymətləndirməsini və ya diapazonunu hazırlamalıdır.

Verifikator təxmini qiymətləndirmələrin (müvafiqdirsə) meyarlara uyğun olub-olmamasını və təxmini qiymətləndirmələrin aparılması metodlarının aşağıdakı tələblərə cavab verməsini qiymətləndirməlidir:

- əvvəlki dövrlərin əsasında ardıcıl olaraq tətbiq edilməsi;
- əvvəlki dövrlərdən sonra dəyişdirilməsi;
- müvafiq olması.

QEYD: Müxtəlif situasiyalarda İQ miqdar analizi zamanı təxmini qiymətləndirmədən istifadə olunur. Məsələn, çatdırılma fərqləndirilməsinin istifadə etdiyi yanacaq miqdarı məlum olmasa da, fərqləndirilmənin qət etdiyi məsafəni təxmini qiymətləndirmək mümkündür. Fərqləndirilmənin yanacaq səmərəliliyi və qət edilən məsafə haqqında edilən təxminlərin əsasında İQ emissiyalarını təxmini qiymətləndirmək mümkündür.

6.1.3.6.4 Nümunələrin seçilməsi

Nümunələrin seçilməsi zamanı verifikator nümunəni hazırlayarkən sübutların toplanılması tədbirlərinin məqsədini və nümunənin götürüləcəyi kütlənin xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır.

6.1.3.6.5 Mülkiyyətin qiymətləndirilməsi

Verifikator məsul tərəfin İQ bəyanatında göstərilmiş emissiyaların azaldılması və ya təmizlənmənin artırılması üzərində mülkiyyət və ya iddia hüququna malik olub-olmamasını qiymətləndirməlidir.

6.1.4 İş sahələrinə səfərlər

6.1.4.1 İş sahəsi və obyektin seçilməsi

İş sahəsinə səfərlər verifikasiya riskini azaltmaq və sübutların toplanılması tədbirlərinin planlaşdırılmasına kömək olmaq üçün zəruri olan məlumatların toplanılması məqsədilə planlaşdırılmalı və yerinə yetirilməlidir.

Verifikator risklərin qiymətləndirilməsinin əsasında aşağıdakıları nəzərə alaraq iş sahələri və obyektlərə səfər edilməsi ehtiyacını, o cümlədən səfər ediləcək konkret yerlərin sayını və məkanını müəyyən etməlidir:

- a) risklərin qiymətləndirilməsinin nəticələri və sübutların toplanılmasının effektivliyi;
- b) təşkilat, layihə və ya məhsulla əlaqəli iş sahələri və obyektlərin sayı və ölçüsü;
- c) İQ bəyanatının hazırlanmasında iştirak edən hər bir iş sahəsi və obyektə həyata keçirilən tədbirlərin müxtəlifliyi;
- d) müxtəlif iş sahəsi və obyektlərdə emissiyaların xarakteri və miqyası və onların İQ bəyanatına təsiri;
- e) hər bir müvafiq iş sahəsi və ya obyektə yaranan emissiyaların mənbələrinin miqdar analizinin mürəkkəbliyi;
- f) İQ məlumatlarının idarə edilməsi sisteminin təminat dərəcəsi;
- g) risklərin qiymətləndirilməsi nəticəsində müəyyən edilmiş və konkret yerlərə səfər edilməsi ehtiyacını göstərən hər hansı risklər;

h) əvvəlki verifikasiya və ya validasiyaların nəticələri (müvafiqdirsə).

6.1.4.2 İş sahəsi və ya obyektə səfər edilməsinin zəruri olduğu hallar

Verifikator aşağıdakı hallardan hər hansı birində iş sahəsi və ya obyektə səfər etməlidir:

- a) ilkin verifikasiya;
- b) verifikatorun əvvəlki verifikasiya tədbirləri və nəticələri haqqında məlumatının olmadığı verifikasiya;
- c) iş sahəsi və ya obyektin mülkiyyət hüququnda dəyişikliyin olduğu və iş sahəsi və ya obyektin İQ emissiyaları, təmizlənməsi və saxlanması üçün böyük əhəmiyyət daşıdığı verifikasiya;
- d) verifikasiya zamanı iş sahəsi və ya obyektə səfər edilməsi zərurətini göstərən xətlər aşkar edildikdə;
- e) əvvəlki verifikasiya edilmiş İQ bəyanatından sonra İQ emissiyaları, təmizlənməsi və saxlanmasında izah olunmayan ciddi dəyişikliklər olduqda;
- f) İQ bəyanatı üçün vacib olan İQ mənbələri, udulması və rezervuarları ilə əlaqədar iş sahəsi və ya obyekt əlavə edildikdə;
- g) hesabatın əhatə dairəsində və ya hədlərində ciddi dəyişikliklər olduqda;
- h) konkret iş sahəsi və ya obyektə bağlı məlumatların idarə edilməsində ciddi dəyişiklik olduqda.

Verifikator risklərin qiymətləndirilməsi və sübutların toplanılması planının nəticələrinin və eyni iş sahəsi və ya obyektə həyata keçirilmiş əvvəlki verifikasiyanın nəticələrinin əsasında a) - h) bəndlərində göstərilmiş hallarda iş sahəsi və ya obyektə səfər etməyin zəruri olmadığını müəyyən edə bilər.

Verifikator iş sahəsi və ya obyektə səfərin zəruri olmadığını müəyyən etdiyi halda qərarı əsaslandırılmalı və sənədləşdirməlidir.

6.1.4.3 İş sahəsinə səfərlər zamanı yerinə yetirilməli tədbirlər

Verifikator risklərin qiymətləndirilməsi çərçivəsində müəyyən edildiyi kimi qiymətləndirilməli iş sahəsi və ya obyektə sübutların toplanılması tədbirlərini həyata keçirməlidir:

- a) İQ mənbələri, udulması və rezervuarları (SSR) ilə əlaqədar əməliyyat və tədbirlər;
- b) məlumatların idarə edilməsi və nəzarət sistemləri;
- c) fiziki infrastruktur;
- d) kalibrlemə və monitorinq məqsədləri ilə müvafiq məlumatların izlənilməsi üçün ölçmə cihazları və alətləri kimi avadanlıq;
- e) avadanlıq növləri və dəstəkləyici mülahizələr və hesablamalar (məsələn, emissiyaların hesablanması üçün əsas kimi istifadə edilən istehsalçı məlumatının quraşdırılmış avadanlığa uyğun olmasının yoxlanması);
- f) emissiyalara təsir edən proseslər və material axınları;
- g) əhatə dairəsi və sərhədlər;
- h) əməliyyat və məlumatların toplanılması prosedurlarına uyğunluq;
- i) işçi heyətin ciddilik dərəcəsinə təsir edə biləcək fəaliyyəti;
- j) nümunələrin seçilməsi avadanlığı və metodologiyası;
- k) təcrübələrin məsul tərəfin müəyyən etdiyi və ya meyarlarda müəyyən edilmiş tələblərə uyğunluğunun monitorinq edilməsi;

- l) İQ ilə əlaqədar məlumatlar, İQ emissiyaları və müvafiq olaraq emissiyaların azaldılması və təmizlənmənin artırılmasının müəyyən edilməsi üçün hesablamalar və mülahizələr;
- m) məruzə edilmiş monitoring parametrlərindəki hər hansı səhv və ya çatışmazlıqların qarşısını almaq və ya onları müəyyən etmək və aradan qaldırmaq üçün tətbiq edilən keyfiyyətə nəzarət və keyfiyyətin təminatı prosedurları.

6.1.5 Verifikasiya planı

Verifikator verifikasiya tədbirləri və qrafiklərinin təsvir edildiyi verifikasiya planı hazırlamalıdır. Verifikasiya zamanı zərurət yarandıqda verifikasiya planı yenidən nəzərdən keçirilməlidir.

Verifikasiya planı aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- a) əhatə dairəsi və məqsədlər;
- b) verifikasiya komandası və komanda üzvlərinin vəzifə öhdəliklərinin müəyyən edilməsi;
- c) müştəri/məsul tərəflə əlaqə;
- d) verifikasiya tədbirlərinin qrafiki;
- e) təminat səviyyəsi;
- f) verifikasiya meyarları;
- g) ciddilik;
- h) iş sahəsinə səfərlər üçün qrafik.

Verifikator verifikasiya planını məsul tərəfə bildirməli və hər hansı iş sahəsinə səfərin başlamasından öncə müvafiq məsul tərəfin işçi heyətinin məlumatlandırılmasını təmin etməlidir.

6.1.6 Sübutların toplanılması planı

Sübutların toplanılması planı verifikatorun risk qiymətləndirməsinin nəticələrinə əsaslanmalıdır. Onun məqsədi verifikasiya riskinin məqbul səviyyəyə endirilməsidir. Sübutların toplanılması planında sübutların toplanılması tədbirlərinin növü və həcmi göstərilməlidir. Sübutların toplanılması planı müştəriyə və ya məsul tərəfə məruzə edilməməlidir.

6.1.7 Verifikasiya və sübutların toplanılması planlarının təsdiqlənməsi

Verifikasiya və sübutların toplanılması planı komanda rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir.

Verifikasiya və sübutların toplanılması planına düzəlişlər aşağıdakı hallarda komanda rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir.

- a) verifikasiya tədbirlərinin əhatə dairəsi və ya müddətinin dəyişməsi;
- b) sübutların toplanılması prosedurlarında dəyişiklik;
- c) sübutların toplanılması üçün yerlərin və məlumat mənbələrinin dəyişməsi;
- d) verifikasiya prosesi zamanı ciddi xəta və ya uyğunsuzluqlara səbəb ola biləcək yeni risklərin və ya problemlə məsələlərin müəyyən edilməsi.

6.2 Verifikasiyanın yerinə yetirilməsi

Verifikator verifikasiyanı verifikasiya planına və sübutların toplanılması tədbirlərini sübutların toplanılması planına müvafiq şəkildə həyata keçirməlidir.

Məsul tərəf aydınlaşdırma sorğuları, xətalər və uyğunsuzluqlar nəticəsində İQ bəyanatına dəyişikliklər etdiyi halda verifikator bu dəyişiklikləri qiymətləndirməlidir.

6.3 Verifikasiyanın tamamlanması

6.3.1 İQ bəyanatının qiymətləndirilməsi

6.3.1.1 Dəyişikliklərin qiymətləndirilməsi

Verifikator verifikasiyanın aparıldığı müddətdə risk və ciddilik hədlərində baş vermiş hər hansı dəyişiklikləri qiymətləndirməlidir. Verifikator tətbiq olunan hər hansı yüksək səviyyəli analitik prosedurların representativliyi və müvafiqliyini qiymətləndirməlidir.

6.3.1.2 Sübutların kifayət etməsi və müvafiqliyinin qiymətləndirilməsi

Verifikator toplanmış sübutların nəticənin əldə etməsi üçün kifayət etməsi və müvafiqliyini müəyyən etməlidir. Verifikator sübutların kifayət etmədiyini və ya müvafiq olmadığını müəyyən etdiyi halda sübutların toplanılması üçün əlavə tədbirlər hazırlamalıdır.

6.3.1.3 Ciddi xətalara qiymətləndirilməsi

Verifikator ciddi xətalara qiymətləndirməli və sənədləşdirməlidir.

6.3.1.4 Meyarlara uyğunluğun qiymətləndirilməsi

Verifikator meyarlara hər hansı uyğunsuzluğu qiymətləndirməlidir.

Verifikator layihə çərçivəsində uyğunluğu qiymətləndirərkən aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

- a) layihənin icrasının həcmi, o cümlədən texnologiya, avadanlıqlar və ölçmə cihazlarının quraşdırılmasının tamlığı;
- b) meyarlar üzrə məhdudiyətlər və mülahizələrlə müqayisədə layihənin fəaliyyəti, o cümlədən əməliyyat xüsusiyyətləri;
- c) monitorinq planı və metodologiyası, o cümlədən meyarların hər hansı tələbləri;
- d) monitorinq planı, quraşdırılmış avadanlıq və ya baza buraxılış səviyyəsində dəyişikliklər;
- e) İQ bəyanatına ciddi təsir göstərən konservativ mülahizələr;
- f) hər hansı validasiyanın nəticələri.

6.3.1.5 Əvvəlki dövrlərlə müqayisədə dəyişikliklərin qiymətləndirilməsi

Verifikator məsul tərəfin əvvəlki dövrlərin hazırkı dövrlə müqayisə edilməsini qeyri-mümkün edən hər hansı dəyişiklikləri açıqlayıb-açıqlamamasını müəyyən etməlidir.

6.3.2 Nəticələr və rəyin ilkin versiyası

6.3.2.1 Ümumi müddəalar

Verifikator toplanmış sübutların əsasında nəticə çıxarmalı və verifikasiya rəyinin ilkin versiyasını hazırlamalıdır.

QEYD: Verifikasiya rəyinin növlərinin alternativ adlarına baxmaq üçün [Cədvəl 1](#)-ə nəzər salın.

6.3.2.2 Dəyişdirilməmiş rəy

Verifikator dəyişdirilməmiş rəy tərtib etmək üçün aşağıdakıları təmin etməlidir:

- a) ciddi İQ emissiyaları, təmizlənməsi və saxlanması dəstəkləmək üçün kifayət qədər müvafiq sübutun olması;

- b) ciddi İQ emissiyaları, təmizlənməsi və saxlanması ilə əlaqədar meyarların müvafiq şəkildə tətbiq edilməsi;
- c) verifikator nəzarət vasitələrindən istifadə etməyi planlaşdıranda nəzarət vasitələrinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi.

6.3.2.3 Dəyişdirilmiş rəy

Verifikator dəyişdirilməmiş rəy tərtib etmək üçün İQ bəyanatı səviyyəsində ciddi xətanın olmamasını təmin etməlidir.

Verifikator meyarların tələblərindən və əhatə dairəsinin hədlərindən kənara çıxma halları olduqda verifikasiya rəyinə hansı növ dəyişikliyin edilməsinin münasibliyinə qərar verməlidir. Verifikator ciddiliklə yanaşı aşağıdakı amilləri də nəzərə almalıdır:

- məsələnin İQ bəyanatının faydalılığına xələl gətirmə dərəcəsi;
- məsələnin İQ bəyanatına təsirinin nə dərəcədə müəyyən edilməsi;
- İQ bəyanatının hətta verifikatorun rəyi ilə birlikdə nəzərdən keçirildikdə belə yanılıcı olub-olmaması və ya yanlış başa düşülüb-düşülməməsi.

Dəyişdirilmiş verifikasiya rəyi İQ bəyanatı ilə birlikdə nəzərdən keçirildikdə bir qayda olaraq nəzərdə tutulmuş istifadəçiləri İQ bəyanatının hər hansı çatışmazlıqları və ya mümkün çatışmazlıqları barədə məlumatlandırmaq üçün kifayət etməlidir.

Belə hallarda qeyri-ciddi xətalər:

- a) İQ bəyanatının xüsusi elementləri, təsnifatları və ya bəndləri ilə məhdudlaşır;
- b) yuxarıda qeyd edilənlərlə məhdudlaşsa belə, İQ bəyanatının ciddi hissəsini təmsil etmir;
- c) nəzərdə tutulmuş istifadəçinin İQ bəyanatını başa düşməsi üçün əsas deyil.

6.3.2.4 Mənfi rəy

Verifikator mənfi rəy hazırlamaq üçün aşağıdakı nəticələrə gəlməlidir:

- a) dəyişdirilməmiş və ya dəyişdirilmiş rəyi dəstəkləmək üçün kifayət qədər və ya müvafiq sübutların olmaması; və ya
- b) ciddi İQ emissiyaları, təmizlənməsi və saxlanması ilə əlaqədar meyarların müvafiq şəkildə tətbiq edilməməsi; və ya
- c) verifikator nəzarət vasitələrindən istifadə etməyi planlaşdıranda nəzarət vasitələrinin effektivliyinin müəyyən edilməsinin mümkün olmaması.

Məsul tərəf razılaşdırılmış müddət ərzində hər hansı ciddi xəta və ya uyğunsuzluğu düzəltməzsə, verifikator nəticəyə gələrkən bunu nəzərə almalıdır.

6.3.2.5 Rəyin verilməsindən imtina

Verifikator rəyin verilməsindən imtina etmək üçün kifayət edəcək həcmdə müvafiq sübutların əldə edilməsinin mümkün olmamasına əmin olmalı və aşkar edilməmiş ciddi xətalərin İQ bəyanatına mümkün təsirinin ciddi və yaygın xarakter daşması qənaətinə gəlməlidir.

6.3.3 Verifikasiya hesabatı

Verifikasiya hesabatı verifikator tərəfindən hazırlanmalıdır. Verifikasiya hesabatı ən az aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- a) müvafiq başlıq;
- b) ünvanlandığı şəxs;
- c) İQ bəyanatının meyarlara müvafiq şəkildə hazırlanması və ədalətli təqdim edilməsi üçün məsul tərəfin məsuliyyət daşması haqqında bəyanat;

- d) verifikatorun verifikasiyanın əsasında İQ bəyanatı haqqında rəy bildirmək üçün məsuliyyət daşması haqqında bəyanat;
- e) İQ bəyanatını qiymətləndirmək üçün istifadə edilən verifikasiya sübutlarının toplanması prosedurlarının təsviri;
- f) verifikasiya rəyi;
- g) hesabatın tarixi;
- h) verifikatorun fəaliyyət göstərdiyi yer;
- i) verifikatorun imzası;
- j) İQ bəyanatının xülasəsi;
- k) verifikasiya meyarlarına istinad;
- l) verifikasiyanın əhatə dairəsi.

7 Validasiya

7.1 Validasiyanın planlaşdırılması

7.1.1 Strateji təhlil

Validator validasiyanı planlaşdırmaq və həyata keçirmək üçün istixana qazı ilə əlaqədar tədbirlər və müvafiq sektor haqqında məlumatları kifayət qədər yaxşı başa düşməlidir. Bu, validatora aşağıdakıları etmək imkanı verəcək:

- potensial ciddi xətaların növləri və onların baş vermə ehtimalını müəyyən etmək;
- validatora qiymətləndirmə və nəticələr üçün əsas verəcək sübutların toplanılması prosedurlarını seçmək.

Strateji təhlil zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- a) sektorla bağlı müvafiq məlumatlar;
- b) əməliyyatların xarakteri;
- c) meyarların tələbləri, o cümlədən tətbiq olunan normativ tələblər və/və ya istixana qazı proqramının tələbləri;
- d) nəzərdə tutulmuş istifadəçinin ciddilik həddi, o cümlədən keyfiyyət və kəmiyyət komponentləri;
- e) İQ bəyanatının ehtimal olunan dəqiqliyi və tamlığı;
- f) İQ bəyanatının müvafiq şəkildə açıqlanması;
- g) İQ bəyanatının əhatə dairəsi və müvafiq sərhədləri;
- h) məlumatların təqdim edilməsinin müddətləri;
- i) emissiya mənbələri, udulması və rezervuarları və onların ümumi İQ bəyanatına təsiri;
- j) miqdar analizi və hesabat metodlarının məqsəduyğunluğu və onlara edilən hər hansı dəyişikliklər;
- k) İQ ilə bağlı məlumatların mənbələri;
- l) məlumatların idarə edilməsi üzrə informasiya sistemi və nəzarət vasitələri;
- m) məsul tərəfin hesabat məlumatlarına və dəstəkləyici proseslərə nəzarəti;
- n) məsul tərəfin İQ məlumatı və bəyanatı ilə bağlı sübutların mövcudluğu;

- o) həssaslıq və ya qeyri-müəyyənlik təhlilinin nəticələri;
- p) digər müvafiq məlumat.

7.1.2 Ciddilik hədləri

Validator İQ bəyanatı ilə bağlı nəticə çıxarmaq üçün ciddilik hədlərini müəyyən etməlidir. Validator ciddi xarakter daşıya biləcək keyfiyyət məsələlərini müəyyən etməlidir.

QEYD: [5.1.7](#) bəndinə də baxın.

7.1.3 Təxmini qiymətləndirmə testi

Validator tətbiq edilən mülahizələrin meyarlara uyğun olub-olmamasını və gələcək dəyərlərin qiymətləndirilməsinin aktuallığını qiymətləndirməlidir.

Validator aşağıdakıları qiymətləndirməlidir:

- a) təxmini qiymətləndirmə metodologiyasının məqsəduyğunluğu;
- b) təxmini qiymətləndirmə zamanı mülahizələrin tətbiqi;
- c) təxmini qiymətləndirmədə istifadə olunan məlumatların keyfiyyəti.

Validator təxmini qiymətləndirmələrin həyata keçirilməsini tənzimləyən nəzarət vasitələrinin effektivliyini yoxlayan sübutların toplanılması tədbirlərini hazırlamalıdır. Validator məsul tərəfin təxmini qiymətləndirmək üçün öz təxmini qiymətləndirməsini və ya diapazonunu hazırlamalıdır.

7.1.4 İQ ilə bağlı tədbirlərin xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi

7.1.4.1 Ümumi müddəalar

Validator İQ ilə bağlı tədbirlərin aşağıdakı xüsusiyyətlərini qiymətləndirən sübutların toplanılması tədbirlərini hazırlamalıdır:

- tanınma;
- mülkiyyət;
- İQ emissiyalarının sərhədləri;
- baza buraxılış səviyyəsinin seçimi;
- tədbirlərin ölçülməsi;
- əlavə təsirlər;
- miqdar analizi metodologiyaları və ölçmələr;
- İQ məlumat sistemi və nəzarət vasitələri;
- funksional ekvivalentlik;
- İQ bəyanatının hesablanması;
- gələcək təxminlər;
- qeyri-müəyyənlik;
- həssas məsələlər.

7.1.4.2 Tanınma

Validator nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər)in İQ ilə bağlı tədbirləri qəbul edib-etməməsini müəyyən etməlidir. Validator bunu qiymətləndirərkən aşağıdakıları etməlidir:

- a) İQ ilə bağlı tədbirlərin nəzərdə tutulmuş istifadəçi üçün məqbul olub-olmamasını, o cümlədən İQ ilə bağlı tədbirlərin nəzərdə tutulmuş istifadəçi tərəfindən müəyyən edilmiş hər hansı uyğunluq meyarlarına cavab verib-verməməsini müəyyən etmək;
- b) nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) tərəfindən müəyyən edilmiş coğrafi və ya müvəqqəti məhdudiyətlərin olub-olmamasını və İQ ilə bağlı tədbirlərin bu məhdudiyətlərə uyğun olub-olmamasını qiymətləndirmək;
- c) İQ ilə bağlı tədbirlərin reallığı, miqdarının müəyyən edilməsi, verifikasiya edilməsi, daimi olması və icrasının mümkün olmasını qiymətləndirmək;
- d) İQ bəyanatında istifadə edilən hesablamaların təsdiqlənməsindən sonra İQ ilə bağlı tədbirlərin hələ də qəbul edilib-edilməməsini yenidən qiymətləndirmək.

QEYD: Nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) tərəfindən müəyyən edilmiş uyğunluq meyarları əlavə amilləri əhatə edə bilər.

7.1.4.3 Mülkiyyət

Validator məsul tərəfin İQ bəyanatında göstərilmiş emissiyaların azaldılması və ya təmizlənmənin artırılması üzərində mülkiyyət və ya iddia hüququna malik olub-olmamasını qiymətləndirməlidir.

7.1.4.4 İQ emissiyalarının sərhədləri

Validator məsul tərəfin müəyyən etdiyi sərhədlərin müvafiqliyini qiymətləndirməlidir. İQ emissiyalarının sərhədlərinin qiymətləndirilməsi zamanı tədbirlərin bütün müvafiq İQ mənbələri, udulması və rezervuarlarını əhatə etməsinə əmin olmaq üçün İQ ilə bağlı tədbirlərin sərhədləri qiymətləndirilməlidir.

7.1.4.5 Baza ssenarisinin seçimi

Validator emissiyaların azaldılması və ya təmizlənmənin artırılmasını təşviq edən İQ ilə bağlı tədbirlərlə əlaqədar olaraq baza buraxılış səviyyəsinin ən münasib, inandırıcı və tam nəzəri ssenari olmasını qiymətləndirməlidir. Validator baza buraxılış səviyyəsinin seçimini qiymətləndirərkən aşağıdakıları etməlidir:

- a) müəyyən edilmiş baza buraxılış səviyyəsinin nəzərdə tutulmuş istifadəçi tərəfindən qəbul edilib-edilməməsini müəyyən etmək;
- b) baza buraxılış səviyyəsinin mötəbər, sənədləşdirilmiş və təkrarlanması mümkün olan proses çərçivəsində müəyyən edilib-edilməməsini qiymətləndirmək;
- c) baza buraxılış səviyyəsinin İQ bəyanatında istinad edilən dövrdə İQ ilə bağlı tədbirlərə uyğun olub-olmamasını qiymətləndirmək;
- d) baza buraxılış səviyyəsinin seçimini, o cümlədən konservativlik, qeyri-müəyyənlik, ümumi təcrübə və iş mühitinin seçimə necə təsir etməsini qiymətləndirmək.

7.1.4.6 Analitik ölçmələr

Validator miqdar analizi metodologiyalarından dəqiq, tam və konservativ qiymətləndirmələrin necə əldə ediləcəyini müəyyən etmək üçün İQ ilə bağlı tədbirlər üzrə İQ emissiyalarının miqdar analizi metodologiyalarında istifadə olunan əməliyyat şərtləri və əlaqəli tədbir səviyyələrini qiymətləndirməlidir.

7.1.4.7 Əlavə təsirlər

Validator emissiyaların azaldılması və ya təmizlənmənin artırılmasını təşviq edən İQ ilə bağlı tədbirlərlə əlaqədar olaraq İQ bəyanatı dövrü ərzində ciddi iqtisadi təsirlərin İQ ilə bağlı tədbirlərdən kənar emissiyaların miqdarını dəyişib-dəyişdirməyəcəyini müəyyən etmək məqsədilə İQ ilə bağlı tədbirləri qiymətləndirməlidir. İQ ilə bağlı tədbirlərdə əlavə təsirlərin nəzərə alınması tələb olunarsa, validator bu amillərin tamlığı və dəqiqliyini qiymətləndirməlidir.

QEYD: Əlavə təsirlər bəzən "sızma" adlandırılır.

7.1.4.8 Miqdar analizi metodologiyaları və ölçmələr

Validator miqdar analizi üçün seçilmiş metodologiyaların və əlaqədar ölçmələr və ya monitorinqin nəzərdə tutulmuş istifadəçi üçün məqbul olub-olmamasını qiymətləndirməlidir. Validator miqdar analizi metodologiyaları və ölçmələri qiymətləndirərkən aşağıdakıları etməlidir:

- a) miqdar analizi üçün seçilmiş metodologiyaların və əlaqədar ölçmələr və ya monitorinqin məqbul dəqiqlik və etibarlılığa malik olub-olmamasını qiymətləndirmək;
- b) miqdar analizi üçün seçilmiş metodologiyaların və əlaqədar ölçmələr və ya monitorinqin konservativ olub-olmamasını qiymətləndirmək;
- c) miqdar analizi üçün seçilmiş metodologiyaların və əlaqədar ölçmələr və ya monitorinqin müvafiq şəkildə tətbiq edilib-edilməməsini qiymətləndirmək;
- d) əməliyyat diapazonları, əməliyyat şərtləri və ya mülahizələr reallaşdırılmadıqda məlumatları açıqlamaq və ciddilik dərəcəsini müəyyən etmək üçün qeydiyyat aparmaq.

QEYD: Miqdar analizi metodologiyaları İQ emissiyalarının təxmini qiymətləndirilməsi metoduna aiddir və hesablamalar, modellər, kütlə balansı və onlarla əlaqəli dolaylı ölçmələr, birbaşa ölçmələr və s. əhatə edir.

7.1.4.9 İQ məlumat sistemi və nəzarət vasitələri

Validator verifikasiya zamanı İQ ilə əlaqədar məlumatların idarə edilməsi sistemi və İQ ilə bağlı tədbirlərin prosedurlarına əsaslanmağın mümkün olub-olmamasını müəyyən etmək məqsədilə onları qiymətləndirməlidir. Validator məlumatların idarə edilməsini qiymətləndirərkən aşağıdakıları etməlidir:

- a) bütün ölçülmüş və monitorinq edilmiş məlumatları müəyyən etmək və onların hesablamalara, o cümlədən İQ ilə bağlı tədbirlər üçün ölçülmüş və monitorinq edilmiş məlumatlara uyğun olub-olmamasını qiymətləndirmək;
- b) İQ nəticələrinin hesablamalarında istifadə olunan bütün əlavə məlumatların, o cümlədən emissiya əmsalları, konversiyalar və qlobal istiləşmə potensiallarının məqbulluğunu müəyyən etmək və təsdiqləmək;
- c) ölçmələri hesabatla əlaqələndirmək üçün kifayət qədər və müvafiq planlaşdırılmış uçotun olub-olmamasını qiymətləndirmək;
- d) məlumatların idarə edilməsi prosesində yanlış məruzə edilməsi riski daha yüksək olan əsas məqamları müəyyən etmək və əsas riskli məqamlarda məsul tərəfin məlumatlara nəzarətini qiymətləndirmək;
- e) məlumatların və İQ ilə bağlı məlumatların idarə edilməsi sistemi üzrə məsuliyyətləri müəyyən etmək və vəzifələrin müvafiq bölgüsünün baş tutmasını və müvafiq məsuliyyət və səlahiyyət səviyyələrinin təyin edilməsini qiymətləndirmək;
- f) məlumatların toplanması və onlara nəzarət əməliyyatlarının müvafiq tezlikdə olmasını qiymətləndirmək;
- g) ehtiyat nüsxələrin yaradılması və axtarış sistemlərinin kifayət qədər etibarlı olub-olmamasını qiymətləndirmək;
- h) İQ bəyanatının məzmununun və onun təqdim edildiyi şəxslərin müvafiqliyini qiymətləndirmək;
- i) məlumatlara nəzarət vasitələri və İQ ilə bağlı məlumatların idarə edilməsi sisteminin nəzərdə tutulmuş istifadəçinin tələblərinə cavab verib-verməməsini qiymətləndirmək.

7.1.4.10 Funksional ekvivalentlik

Validator emissiyaların azaldılması və ya təmizlənmənin artırılmasını təşviq edən İQ ilə bağlı tədbirlərlə əlaqədar olaraq layihə və baza buraxılış səviyyəsinin funksional ekvivalentliyini qiymətləndirməlidir. Validator funksional ekvivalentliyi qiymətləndirərkən aşağıdakıları etməlidir:

- a) funksional ekvivalentliyin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət xarakterli məqamlarını qiymətləndirmək;
- b) miqdarın qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan funksional vahidi müəyyən etmək və sənədləşdirmək;

- c) İQ ilə bağlı tədbirlərin əhatə dairəsinin müqayisə edilməsi imkanlarını qiymətləndirmək.

7.1.4.11 İQ bəyanatının hesablanması

Validator İQ bəyanatında istifadə edilmiş hesablamaları təsdiqləməlidir. Validator hesablamaları təsdiqləyərkən aşağıdakıları etməlidir:

- a) hesablamaların düzgün tətbiq edilməsini təsdiqləmək (məsələn, emissiya əmsalları);
- b) ölçü vahidlərinin və qlobal istiləşmə potensialının düzgün çevrilməsini təsdiqləmək;
- c) hesablamaların meyarlara uyğun şəkildə aparılmasını təsdiqləmək.

7.1.4.12 Gələcək təxminlər

Validator müvafiq olduğu halda İQ bəyanatı ilə əlaqədar gələcək təxminləri qiymətləndirməlidir. Validator proqnozların dəyərləndirilməsi zamanı aşağıdakıları qiymətləndirməlidir:

- a) təklif olunan yanaşma və proqnoza xas mülahizələr;
- b) proqnozun əhatə dairəsinin İQ ilə bağlı təklif olunan tədbirlərə tətbiq olunması;
- c) proqnozda istifadə olunan məlumat və informasiya mənbələri, o cümlədən onların müvafiqliyi, tamlığı, dəqiqliyi və etibarlılığı.

Validator emissiyaların azaldılması və ya təmizlənmənin artırılmasını təşviq edən İQ ilə bağlı tədbirlərlə əlaqədar olaraq İQ bəyanatı dövrü ərzində baza buraxılış səviyyəsi və təklif olunan layihənin müqayisə edilməsi imkanı, o cümlədən mülahizələr və hədlərin ardıcılığını qiymətləndirməlidir.

7.1.4.13 Qeyri-müəyyənlik

Validator İQ bəyanatı ilə bağlı qeyri-müəyyənliyin məlumatların açıqlanmasına və ya validatorun nəticəyə gəlmək imkanına təsir edib-etməməsini qiymətləndirməlidir. Validator qeyri-müəyyənliyi qiymətləndirərkən aşağıdakıları etməlidir:

- a) gözləniləndən yüksək səviyyədə olan qeyri-müəyyənlikləri müəyyən etmək;
- b) müəyyən edilmiş qeyri-müəyyənliklərin İQ bəyanatına təsirini qiymətləndirmək;
- c) qeyri-müəyyənliyi nəzərə alaraq müvafiq fəaliyyət planını müəyyən etmək.

7.1.4.14 Həssaslıq

Validator dəyişməsi ehtimalı yüksək olan mülahizələri müəyyən etməli və bu dəyişikliklərin İQ bəyanatı üçün ciddilik səviyyəsini qiymətləndirməlidir.

7.1.5 Validasiya planı

Validator aşağıdakıları əhatə edən validasiya planı hazırlamalıdır:

- a) əhatə dairəsi və məqsədlər;
- b) validasiya komandası və komanda üzvlərinin vəzifə öhdəliklərinin müəyyən edilməsi;
- c) müştəri/məsul tərəflə əlaqə;
- d) validasiya tədbirlərinin qrafiki;
- e) validasiya meyarları;
- f) ciddilik;
- g) iş sahəsinə səfərlər üçün qrafik (varsa).

Validator validasiya planını məsul tərəfə bildirməli və hər hansı iş sahəsinə səfərin başlamasından öncə müvafiq məsul tərəfin işçi heyətinin məlumatlandırılmasını təmin etməlidir.

7.1.6 Sübutların toplanılması planı

Validator gəldiyi nəticəni dəstəkləmək məqsədilə İQ ilə əlaqədar tədbirlərin hər bir xüsusiyyəti ilə əlaqədar müvafiq sübutların kifayət qədər toplanması üçün sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırmalıdır. Validatorun bütün sübutları araşdırmağı seçdiyi hallar istisna olmaqla, validator İQ ilə bağlı tədbirlərin hər bir xüsusiyyəti üzrə toplanacaq sübutları müəyyən etmək üçün riskə əsaslanan prosedən istifadə etməlidir. Validator sübutların toplanılması planını, o cümlədən iş sahəsinə səfərləri planlaşdırarkən hər hansı validasiya tədbirləri və ya texnikalarından istifadə etməlidir.

7.1.7 Validasiya və sübutların toplanılması planlarının təsdiqlənməsi

Validasiya və sübutların toplanılması planı komanda rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir.

Validasiya və sübutların toplanılması planına düzəlişlər aşağıdakı hallarda komanda rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir.

- a) validasiya tədbirlərinin əhatə dairəsi və ya müddətinin dəyişməsi;
- b) sübutların toplanılması prosedurlarında dəyişiklik;
- c) sübutların toplanılması üçün yerlərin və məlumat mənbələrinin dəyişməsi;
- d) validasiya prosesi zamanı ciddi xəta və ya uyğunsuzluqlara səbəb ola biləcək yeni risklərin və ya problemlə məsələlərin müəyyən edilməsi.

7.1.8 Validasiya və sübutların toplanılması planlarına düzəlişlər

Toplanmış sübutlar ciddi xəta(lar)ın olmasını göstərir, yaxud meyara uyğunsuzluğun olduğunu müəyyən edirsə, validator tələb olunduğu kimi validasiya və sübutların toplanılması planına düzəliş etməlidir.

7.2 Validasiyanın yerinə yetirilməsi

7.2.1 Ümumi müddəalar

Validator validasiyanı validasiya planına və sübutların toplanılması tədbirlərini sübutların toplanılması planına müvafiq şəkildə həyata keçirməlidir.

7.2.2 İQ bəyanatının qiymətləndirilməsi

Validator məsul tərəfin İQ bəyanatını validasiya meyarlarının əsasında qiymətləndirmək üçün öz qiymətləndirmələri, dəyərləndirmələri və topladığı sübutlardan istifadə etməlidir. Validator düzəliş edilməmiş xətalardan İQ bəyanatı üçün ciddi xarakterə malik olub-olmamasını ayrılıqda və ümumilikdə qiymətləndirməlidir. Validator meyarlara uyğunluğu qiymətləndirməli və meyarların qəbul edilməsini yenidən qiymətləndirməlidir.

7.2.3 Məlumatların müvafiq şəkildə açıqlanması

Validator məlumatların müvafiq şəkildə açıqlanmasını təmin etmək üçün İQ bəyanatını qiymətləndirməli və vacib məlumatların açıqlanmasını təmin etməlidir. Validator məlumatların müvafiq şəkildə açıqlanmasını qiymətləndirərkən aşağıdakıları etməlidir:

- a) İQ bəyanatının dəqiqlik və tamlığını qiymətləndirmək;
- b) məlumatların açıqlanmasının İQ ilə bağlı tədbirləri ədalətli əks etdirməsini qiymətləndirmək;
- c) açıqlanan məlumatlarda arzu edilməz qərəzliliyin olub-olmamasını qiymətləndirmək;
- d) məlumatların açıqlanmasının nəzərdə tutulmuş istifadəçilərin tələb və ehtiyaclarına cavab verib-verməməsini qiymətləndirmək.

7.3 Validasiyanın tamamlanması

7.3.1 Ümumi müddəalar

Validator İQ bəyanatının qiymətləndirilməsi əsasında nəticəyə gəlməli və İQ bəyanatının müvafiq şəkildə açıqlanıb-açılmamasına qərar verməlidir. Məsul tərəf razılaşdırılmış müddət ərzində hər hansı ciddi xəta və ya uyğunsuzluğu düzəltməzsə, validator nəticəyə gələrkən bunu nəzərə almalıdır.

7.3.2 Rəy

7.3.2.1 Ümumi müddəalar

Validator validasiya zamanı toplanmış sübutların əsasında validasiya rəyi hazırlamalı və [7.3.2.2](#) — [7.3.2.5](#) bəndlərində göstərilmiş seçimlərdən birini etməlidir.

QEYD: Validasiya rəyinin növlərinin alternativ adlarına baxmaq üçün [Cədvəl 1](#)-ə nəzər salın.

7.3.2.2 Dəyişdirilməmiş rəy

Validator dəyişdirilməmiş rəy tərtib etmək üçün aşağıdakıları təmin etməlidir:

- a) gələcək təxminləri dəstəkləmək üçün kifayət qədər müvafiq sübutun olması;
- b) meyarların nəzərdə tutulmuş istifadəçinin ehtiyaclarını qarşılaması;
- c) ciddi İQ emissiyaları, təmizlənməsi və saxlanması ilə əlaqədar meyarların müvafiq şəkildə tətbiq edilməsi.

7.3.2.3 Dəyişdirilmiş rəy

Validator dəyişdirilməmiş rəy tərtib etmək üçün İQ bəyanatı səviyyəsində ciddi xətanın olmamasını təmin etməlidir.

Validator meyarların tələblərindən kənara çıxma halları olduqda və ya gələcək təxminlərin hazırlanması üçün istifadə edilən mülahizələrdə çatışmazlıqlar olduqda validasiya rəyinə hansı növ dəyişikliyin edilməsinin münasibliyinə qərar verməlidir. Validator ciddiliklə yanaşı aşağıdakı amilləri də nəzərə almalıdır:

- məsələnin İQ bəyanatının faydalılığına xələl gətirmə dərəcəsi;
- məsələnin İQ bəyanatına təsirinin nə dərəcədə müəyyən edilməsi;
- İQ bəyanatının hətta validatorun rəyi ilə birlikdə nəzərdən keçirildikdə belə yanılıcı olub-olmaması və ya yanlış başa düşülüb-düşülməməsi.

Dəyişdirilmiş validasiya rəyi İQ bəyanatı ilə birlikdə nəzərdən keçirildikdə bir qayda olaraq nəzərdə tutulmuş istifadəçiləri İQ bəyanatının hər hansı çatışmazlıqları və ya mümkün çatışmazlıqları barədə məlumatlandırmaq üçün kifayət etməlidir.

7.3.2.4 Mənfi rəy

Validator mənfi rəy hazırlamaq üçün aşağıdakı nəticələrə gəlməlidir:

- a) dəyişdirilməmiş və ya dəyişdirilmiş rəyi dəstəkləmək üçün kifayət qədər və ya müvafiq sübutların olmaması; və ya
- b) ciddi İQ emissiyaları, təmizlənməsi və saxlanması ilə əlaqədar meyarların müvafiq şəkildə tətbiq edilməməsi; və ya
- c) validator nəzarət vasitələrindən istifadə etməyi planlaşdıranda nəzarət vasitələrinin effektivliyinin müəyyən edilməsinin mümkün olmaması.

7.3.2.5 Rəyin verilməsindən imtina

Validator rəyin verilməsindən imtina etmək üçün kifayət edəcək həcmdə müvafiq sübutların əldə edilməsinin mümkün olmamasına əmin olmalı və aşkar edilməmiş ciddi xətalərin İQ bəyanatına mümkün təsirinin ciddi və yaygın xarakter daşması qənaətinə gəlməlidir.

7.3.3 Validasiya hesabatı

Validator validasiya hesabatını hazırlamalıdır. Validasiya hesabatı ən az aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- a) müvafiq başlıq;
- b) ünvanlandığı şəxs;
- c) İQ bəyanatının meyarlara müvafiq şəkildə hazırlanması və ədalətli təqdim edilməsi üçün məsul tərəfin məsuliyyət daşması haqqında bəyanat;
- d) validatorun validasiya əsasında İQ bəyanatı haqqında rəy bildirmək üçün məsuliyyət daşması haqqında bəyanat;
- e) İQ bəyanatını qiymətləndirmək üçün istifadə edilən validasiya sübutlarının toplanması prosedurlarının təsviri;
- f) validasiya rəyi;
- g) hesabatın tarixi;
- h) validatorun fəaliyyət göstərdiyi yer;
- i) validatorun imzası;
- j) validasiya edilmiş baza buraxılış səviyyəsinin təsviri və ya ona istinad;
- k) emissiyaların azalması və ya təmizlənmənin artırılması ilə bağlı proqnozlar;
- l) validasiyanın əhatə dairəsi.

8 Müstəqil baxış

Müstəqil rəyçi(lər) verifikasiya/validasiyanı həyata keçirən şəxslərdən fərqli olmalı və müvafiq sərişələrə sahib olmalıdır.

Rəy verilməzdən əvvəl müstəqil baxış tamamlanmalıdır. Müstəqil baxış rəy verilməzdən əvvəl müstəqil rəyçi tərəfindən müəyyən edilmiş ciddi məsələlərin həll edilməsi üçün verifikasiya/validasiya prosesi zamanı aparıla bilər.

Müstəqil rəyçi(lər) aşağıdakıları qiymətləndirməlidir:

- a) komandanın kvalifikasiyalarının müvafiqliyi;
- b) verifikasiyanın/validasiyanın müvafiq şəkildə tərtib edilib-edilməməsi;
- c) bütün verifikasiya/validasiya tədbirlərinin tamamlanıb-tamamlanmaması;
- d) verifikasiya/validasiya zamanı qəbul edilmiş mühüm qərarlar;
- e) rəyi dəstəkləmək üçün müvafiq sübutların kifayət qədər toplanıb-toplanmaması;
- f) toplanmış sübutların verifikasiya/validasiya komandası tərəfindən təklif olunan rəyi dəstəkləyib-dəstəkləməməsi;
- g) İQ bəyanatı və verifikasiya/validasiya rəyi;

- h) verifikasiyanın/validasiyanın bu sənədə müvafiq şəkildə aparılıb-aparılmaması, o cümlədən:
- 1) risklərin qiymətləndirilməsi, verifikasiya/validasiya planı və sübutların toplanılması planının məqsəd, əhatə dairəsi və təminat səviyyəsinə müvafiq olması;
 - 2) verifikasiya zamanı:
 - i) sübutların toplanılması tədbirlərinin müəyyən edilmiş riskləri əks etdirməsi;
 - ii) ciddi emissiyalar, təmizlənmə və saxlanma ilə bağlı tam hesabatın hazırlanması;
 - 3) validasiya zamanı:
 - i) sübutların toplanılması tədbirlərinin İQ ilə əlaqədar tədbirlərin xüsusiyyətlərini əks etdirməsi;
 - 4) verifikasiya/validasiya komandasının qərarlarının müvafiq sübutlarla kifayət qədər dəstəklənməsi;
 - 5) hər hansı yeni bəyanatların adekvat şəkildə qiymətləndirilməsi;
 - 6) İQ bəyanatının meyarlara uyğun olması;
 - 7) ciddi problemlərin müəyyən edilməsi, həll edilməsi və sənədləşdirilməsi.

QEYD: Ciddi problemlər verifikasiya/validasiya komandası tərəfindən müəyyən edilmiş və verifikatorun/validatorun rəyinə təsir edə biləcək xəta və uyğunsuzluqlardır.

Müstəqil rəyçi hər hansı məsələnin aydınlaşdırılmasına ehtiyac olduqda verifikasiya/validasiya komandası ilə əlaqə saxlamalıdır. Verifikasiya/validasiya komandası müstəqil rəyçi tərəfindən qaldırılan problemləri həll etməlidir.

Müstəqil baxışın nəticələri sənədləşdirilməlidir.

9 Rəyin verilməsi

9.1 Ümumi müddəalar

Verifikator və ya validator rəyin verilməsi və ya bundan imtina edilməsi haqqında qərar qəbul etməlidir.

9.2 Rəylərin növləri

Verifikator/validator rəyin verilməsi haqqında qərarı qəbul etdikdən sonra aşağıdakı növ rəylərdən birini verməlidir:

- a) dəyişdirilməmiş;
- b) dəyişdirilmiş;
- c) mənfi.

QEYD: Rəylərin tərtib edilməsi ilə bağlı tələblər haqqında məlumat almaq üçün [6.3.2](#) və [7.3.2](#) bəndlərinə baxın.

[Cədvəl 1](#)-də verifikatorlar və validatorların müxtəlif proqramlarda rəy növlərini təsvir etmək üçün istifadə etdiyi müxtəlif terminlər verilib.

Cədvəl 1 — Verifikasiya/validasiya rəyinin adlandırılmasının variantları

Proqram A	Proqram B	Proqram C	Proqram D	Proqram E
Dəyişdirilməmiş	Kvalifikasiyasız	Müsbət	Qənaətbəxş	Müsbət
Dəyişdirilmiş	Kvalifikasiyalı	Kvalifikasiyalı müsbət	Şərhlərlə birlikdə qənaətbəxş	
Mənfi	Mənfi	Mənfi	Qeyri-kafi	Neqativ
Rəyin verilməsindən imtina				

9.3 Rəyin məzmunu

Rəy aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- İQ ilə bağlı tədbirlərin müəyyən edilməsi (məsələn, təşkilat, layihə, məhsul);
- İQ bəyanatının, o cümlədən İQ bəyanatının əhatə etdiyi tarix və dövrün müəyyən edilməsi;
- məsul tərəfin və İQ bəyanatının məsul tərəfin məsuliyyəti altında olması haqqında bəyanatın müəyyən edilməsi;
- İQ bəyanatının tərtib edilməsi və qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan meyarların müəyyən edilməsi;
- İQ bəyanatının verifikasiya və ya validasiyasının bu sənədə müvafiq şəkildə həyata keçirilməsi barədə bəyannamə;
- verifikatorun yekun rəyi, o cümlədən təminat səviyyəsi (müvafiq olarsa);
- validatorun rəyi;
- rəyin tarixi.

Rəydə verifikator və ya validatorun məsuliyyətini məhdudlaşdıran bəyanatlar ola bilər.

Dəyişdirilmiş rəydə dəyişikliyin səbəbi təsvir edilməli və bu təsvir verifikatorun və ya validatorun rəyindən əvvəl yerləşdirilməlidir.

Verifikator və ya validator mənfi rəyin səbəblərini bildirməlidir.

Verifikator və ya validator rəy verməkdən imtina etdikdə bunun səbəblərini bildirməlidir.

İQ bəyanatı gələcək emissiyaların azaldılması/təmizlənməsi ilə bağlı proqnozu əhatə etdiyi halda istixana qazları haqqında rəydə faktiki nəticələrin proqnozdan fərqlənə biləcəyi izah edilməli və proqnozun gələcəkdə dəyişə biləcək mülahizələrə əsaslanması göstərilməlidir.

QEYD: [Qoşma D](#)-də verifikasiya və validasiya rəylərinə, o cümlədən məhdudlaşdırma bəyanatlarından istifadə edilməsinə nümunələr verilmişdir.

10 Verifikasiyadan/validasiyadan sonra aşkar edilmiş faktlar

Verifikator və ya validator müvafiq sübutları kifayət edəcək həddə əldə etməli və verifikasiya və ya validasiya rəyinin verilməsinə qədər müvafiq məlumatları müəyyən etməlidir.

Verifikasiya və ya validasiya rəyinə ciddi təsir göstərə biləcək faktlar və ya yeni məlumatlar bu tarixdən sonra aşkar olunarsa, verifikator və ya validator məsələni mümkün qədər qısa müddətdə məsul tərəfə, müştəriyə və İQ proqramına məruzə etmək də daxil olmaqla müvafiq tədbirlər görməlidir.

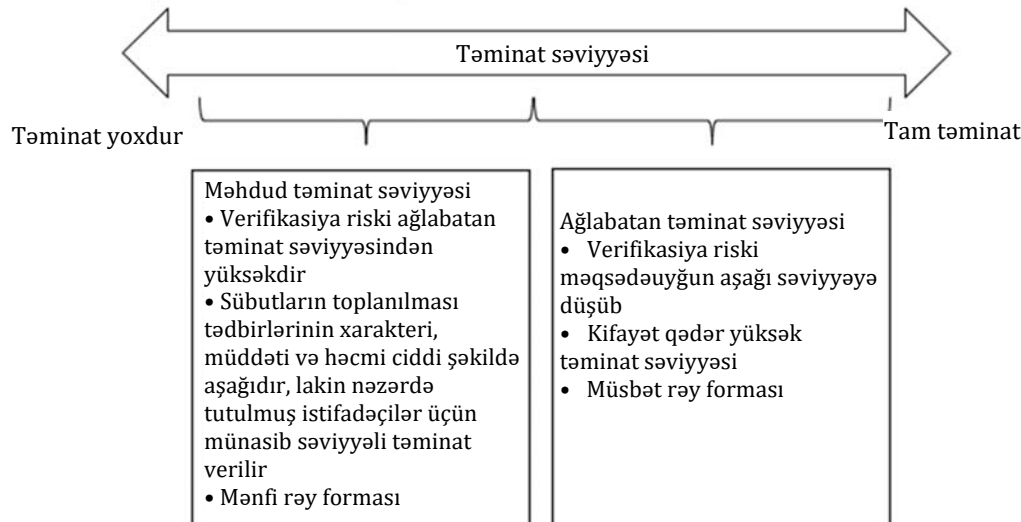
Verifikator və ya validator aşkar edilmiş faktlar və ya yeni məlumatlarla əlaqədar olaraq ilkin rəyin etibarlılığının risk altında olmasını digər maraqlı tərəflərə də bildirə bilər.

Qoşma A (normativ) Məhdud təminat səviyyəsinə malik verifikasiyalar

A.1 Ümumi müddəalar

Verifikasiya zamanı məhdud təminat səviyyəsinin riski əqlabatan təminat səviyyəsinin riskindən daha məqbul səviyyədə olur ([Şəkil A.1](#)-ə baxın).

Verifikator əqlabatan təminat səviyyəsində olduğu kimi sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırmalı və həyata keçirməli və ya sübutları izləməli olmur. Bunun səbəbi nəzarət mühiti və nəzarət vasitələrinin etibarlılığına olan inamdır. Məhdud təminat səviyyəsində verifikatorun diqqətini cəlb edən heç nə olmadığından, bu, verifikatora İQ bəyanatında xətanın olmaması qənaətinə gəlməyə imkan verir (mənfi nəticə forması).



Şəkil A.1 — Təminat səviyyələri

A.2 Təminat səviyyəsinin spesifikasiyası

Təminat səviyyəsi sübutların toplanılması ilə bağlı tədbirlərin xarakteri, həcmi və müddətini (hazırlanmasını) müəyyən etdiyindən verifikasiya başlamazdan əvvəl müəyyən edilməlidir.

Verifikator tapşırığa başladıqdan sonra təminat səviyyələrini dəyişməməlidir. Təminat səviyyəsində dəyişiklik tələb olunduğu halda verifikator:

- a) dəyişikliyin səbəblərini sənədləşdirməli;
- b) başqa təminat səviyyəsinə malik yeni verifikasiyaya başlamalıdır.

Meyarlar və ya sübutlardakı çatışmazlıqlar təminat səviyyəsinin dəyişdirilməsi ilə aradan qaldırıla bilməz. Meyarların çatışmazlıqları meyarları yaradan şəxsə əlaqə saxlamaqla aradan qaldırılmalıdır. Məhdud təminat səviyyəli tapşırıqlarda sübutların qeyri-adekvatlığı və ya kifayət etməməsi əqlabatan təminat səviyyəli tapşırıqlarda olduğu kimi həll edilməlidir ([5.4.2](#) bəndinə baxın).

A.3 Məhdud təminat səviyyəsinə malik verifikasiya prosesi

A.3.1 Ümumi müddəalar

Məhdud təminat səviyyəsinə malik verifikasiya aşağıdakı aydınlaşdırmalarla əqlabatan təminat səviyyəsinə malik verifikasiyada tətbiq edilən ümumi prosesə müvafiq şəkildə idarə olunur.

A.3.2 Strateji təhlil

Məhdud təminat səviyyəsinə malik verifikasiyalarda nəzarət vasitələrinin etibarlılığı nəzərdə tutulduğundan nəzarət vasitələrinin planlaşdırılması, mövcudluğu və effektivliyinin təfərrüatlı qiymətləndirilməsi tələb edilir.

A.3.3 Risklərin Qiymətləndirilməsi

Məhdud təminat səviyyəsinə malik verifikasiyalarda risklərin qiymətləndirilməsi ümumilikdə bəyanat üzərində həyata keçirilir və əqlabatan təminat səviyyəsinə malik tapşırıqlarda olduğu kimi təfərrüatlı olmur. Məhdud təminat səviyyəsinə malik verifikasiyalarda risklərin qiymətləndirilməsi zamanı müəyyən edilmiş risklərin aşağıdakı səviyyədə müəyyən edilməsi tələb olunmur:

a) emissiyalar və təmizlənmələrlə bağlı: yaranma, tamlıq, dəqiqlik, hesabat dövrünün dəyişməsi və təsnifat;

b) saxlanma ilə bağlı: mövcudluq, hüquq və öhdəliklər, tamlıq və dəqiqlik və bölgü.

Verifikator riskləri adi risklər, nəzarət riskləri və aşkarlanma riskləri kimi kateqoriyalara bölməlidir.

A.4 Sübutların toplanılması tədbirləri

A.4.1 Ümumi müddəalar

Verifikator İQ bəyanatının bütün maddələrini əhatə edən sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırmalı və diqqəti ciddi xətalara yol verilə biləcək sahələrə yönəltməlidir. Verifikator potensial ciddi xətalardan yaranması haqqında məlumat aldığı halda bu potensial ciddi xətalardan haqqında nəticə çıxara bilmək üçün müvafiq sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırmalıdır.

QEYD: Məhdud təminat səviyyəsinə malik verifikasiyalar bir qayda olaraq müvafiq sübutların kifayət qədər toplanması üçün sorğu və analitik prosedurları əhatə edir.

A.4.2 İQ sistemi və nəzarət vasitələri

Verifikator risklərin qiymətləndirilməsi çərçivəsində göstərilədiyi kimi İQ sistemləri və nəzarət vasitələri ilə əlaqədar sübutların toplanılması tədbirlərini hazırlaya bilər.

A.4.3 Məlumatların birləşdirilməsi prosesi

A.4.3.1 Ümumi müddəalar

Verifikator sorğu göndərməklə İQ bəyanatının hazırlanması zamanı edilmiş ciddi dəyişikliklər haqqında məlumat əldə etməlidir. Verifikator sorğunun nəticələrini dəstəkləmək üçün əlavə sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırma bilər.

A.4.3.2 Verifikasiya tədbirləri və texnikalarının tətbiqi

A.4.3.2.1 Analitik test

Verifikator analitik testləri tərtib edərkən miqdar və əmsallarla bağlı gözləntiləri müəyyən etməlidir, lakin bu gözləntilərin potensial ciddi xətalara müəyyən etmək üçün kifayət qədər dəqiq olmasına ehtiyac yoxdur.

Analitik testlərin nəticələri digər məlumatlara və ya verifikatorun gözləntilərinə uyğun gəlmirsə, bu nəticələr sorğu vasitəsilə dəqiqləşdirilə bilər. Verifikator sorğunun nəticələrini dəstəkləmək üçün əlavə sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırma bilər.

QEYD: Analitik test ümumilikdə İQ bəyanatı üçün nəzərdə tutulmuşdur və verifikasiya zamanı risklərin qiymətləndirilməsi və ya toplanılmış sübutlar çərçivəsində tələb edilmədiyi halda emissiyalar və təmizlənmələrlə bağlı yaranma, tamlıq, dəqiqlik, hesabat dövrünün dəyişməsi və təsnifat; yaxud saxlanma ilə bağlı mövcudluq, hüquq və öhdəliklər, tamlıq və dəqiqlik və bölgünün nəzərə alınmasını tələb etmir.

A.4.3.2.2 Nəzarət vasitələrinin testi

Verifikator risklərin qiymətləndirilməsi çərçivəsində göstərilədiyi kimi nəzarət vasitələrini testdən keçirmək üçün əlavə sübutların toplanılması tədbirlərini hazırlaya bilər.

A.4.3.2.3 Nümunələrin seçilməsi

Məhdud təminat səviyyəsinə malik verifikasiyalarda risklər ümumilikdə İQ bəyanatı səviyyəsində müəyyən edildiyindən nümunələrin seçilməsi daha yüksək və ya daha ümumi formada aparılır. Verifikator nümunələrin seçilməsini verifikasiya riskinə müvafiq şəkildə planlaşdırmalıdır.

A.4.3.2.4 İş sahələrinə səfərlər

Verifikator verifikasiya planına iş sahəsinə səfəri daxil etdiyi halda, o, tədbirləri qiymətləndirilməli iş sahəsi və ya obyektə həyata keçirməlidir:

- a) İQ mənbələri, udulması və rezervuarları (SSR) ilə əlaqədar əməliyyat və tədbirlər;
- b) fiziki infrastruktur;
- c) emissiyalara təsir edən proseslər və material axınları;
- d) əhatə dairəsi və sərhədlər;
- e) İQ ilə əlaqədar məlumatlar, İQ emissiyaları və müvafiq olaraq emissiyaların azaldılması və təmizlənmənin artırılmasının müəyyən edilməsi üçün hesablamalar və mülahizələr.

A.4.3.2.5 Təxmini qiymətləndirmə testi

Verifikator təxmini qiymətləndirmələrin meyarlara uyğun olub-olmamasını qiymətləndirməlidir. Verifikator risklərin qiymətləndirilməsi çərçivəsində göstərilədiyi kimi aşağıdakı məqsədlərlə əlavə sübutların toplanılması tədbirlərini hazırlaya bilər:

- a) təxmini qiymətləndirmə metodologiyasının məqsədəuyğunluğu, təxmini qiymətləndirmə zamanı mülahizələrin tətbiqi və təxmini qiymətləndirmədə istifadə olunan məlumatların keyfiyyətini qiymətləndirmək;
- b) təxmini qiymətləndirmələrin hazırlanmasını tənzimləyən nəzarət vasitələrinin effektivliyini yoxlamaq; və ya
- c) məsul tərəfin təxminini qiymətləndirmək üçün öz təxmini qiymətləndirməsini və ya diapazonunu hazırlamaq.

A.4.3.3 Verifikasiya planı

Verifikator məhdud təminat səviyyəsində obyekt və ya iş sahəsində məlumatların birləşdirilməsi prosesi haqqında əvvəlcədən məlumata malik olmadığı halda İQ bəyanatı üçün məlumatların birləşdirilədiyi obyekt və ya iş sahəsinə səfər edilməlidir. Risklərin qiymətləndirilməsi və planlaşdırılmış sübutların toplanılması tədbirlərinin əsasında digər obyekt və ya iş sahələrinə səfərlər müəyyən edilməlidir.

A.4.3.4 Sübutların toplanılması planı

Ağlabatan təminat səviyyəsinə malik verifikasiyalarda sübutların toplanılması planı verifikatorun nəticəyə gəlməsinə imkan verəcək qədər və müvafiq sübutlar toplanana qədər davamlı olaraq yenilənir. Məhdud təminat səviyyəsinə malik verifikasiyalarda verifikator sübutların toplanılması planını əsasən potensial ciddi xətalara əlaqədar yeniləyir.

A.5 Rəyin verilməsi

Rəydə məhdud təminat səviyyəsi ilə həyata keçirilmiş verifikasiya tədbirlərinin xarakteri, müddəti və həcminə görə ağılabatan təminat səviyyəsinə malik verifikasiya tədbirlərindən daha məhdud olmasını göstərən bəyanat olmalıdır. Rəy mənfi formada ifadə edilməlidir.

QEYD: Aşağıdakı mətn mənfi rəy formasına nümunədir.

Həyata keçirilmiş proses və prosedurların əsasında İQ bəyanatının aşağıdakı keyfiyyətlərə malik olması ilə bağlı sübut aşkar edilməmişdir:

- ciddi şəkildə yanlışdır və İQ ilə bağlı məlumat və informasiyanı ədalətli şəkildə təqdim etmir;
- İQ miqdar analizi, monitorinqi və məruzə edilməsi ilə əlaqədar müvafiq Beynəlxalq Standartlara və ya müvafiq milli standartlara və ya təcrübələrə uyğun şəkildə hazırlanmamışdır.

Qoşma B (məlumat) Verifikasiya ilə bağlı mülahizələr

B.1 İlkin plan

Ağlabatan təminat səviyyəsi verifikasiya orqanlarının təklif etdiyi iki təminat səviyyəsi arasında ən yüksəyidir. O, verifikasiya rəylərinin nəzərdə tutulmuş istifadəçilərinə verilmiş məlumatların dəqiq və tam olması ilə bağlı daha yüksək səviyyəli təminat verir. Başqa sözlə desək, ağlabatan təminat səviyyəsinə nail olmuş verifikator ciddi xəyata yol verilməsi riskini məqbul aşağı səviyyəyə salmaq üçün kifayət qədər sübutu nəzərdən keçirməlidir. Bu təminat səviyyəsinə nail olduqdan sonra verifikator gəldiyi nəticələri müsbət formada ifadə edə (yəni, məsul tərəfin İQ məlumatı ilə bağlı bəyanatının “ədalətli şəkildə ifadə edildiyi” qənaətinə gələ) bilər.

Məhdud təminat verifikasiya rəylərinin nəzərdə tutulmuş istifadəçilərinə daha aşağı səviyyəli təminat verir. Verifikator adətən tapşırığın məhdud təminat səviyyəsində olmasını yalnız daha öncə ağlabatan təminat səviyyəsində verifikasiya apardıqdan sonra qəbul edir. Təşkilat və onun məlumatların idarə edilməsi sistemləri və nəzarət vasitələri haqqında əvvəlcədən məlumata malik olmaq verifikatora müvafiq məhdud təminat səviyyəli tapşırığı planlaşdırmağa imkan verir.

Məhdud təminat səviyyəsində verifikasiya riskinin yüksək olması adi və ya nəzarət risklərinin fərqli olması ilə deyil, verifikasiya zamanı sübutların toplanılması tədbirlərində təfərrüatların daha az olması ilə əlaqədar olaraq aşkarlama riskinin yüksək olması ilə bağlıdır. Məhdud səviyyəli təminat verən verifikatorlar məsul tərəfin nəzarət riskinin kifayət qədər aşağı olmasını təmin etmək üçün məlumatları üzərində kifayət qədər ciddi nəzarətə malik olmasını və ya məqbul verifikasiya riskinə nail olmaq məqsədilə sübutların toplanılması tədbirlərinin planlaşdırılmasına imkan vermək üçün adi riskləri az olan reyestr xarakteristikalarına malik olmasını gözləyir.

Məhdud təminat səviyyəsindən istifadə edilməsi aralıq hesabat dövrlərində təminatın verilməsi üçün səmərəlidir. Məhdud və ağlabatan təminat səviyyələri bir qayda olaraq birləşdirilir və ağlabatan təminat səviyyəsinə malik ciddi hesabatların arasında təqdim edilən İQ bəyanatları məhdud təminat səviyyəsi ilə təqdim edilir. Məsələn, İQ proqramında hər beş ildən bir təqdim edilən hesabatlarda ağlabatan təminat səviyyəsi tələb edilə və aralıq dövrlərdə verilən hesabatların məhdud təminat səviyyəsinə malik olmasına icazə verilə bilər.

Məhdud təminat səviyyəsi bir qayda olaraq təminat proqramının başlanğıcında istifadə edilməməlidir, çünki bu zaman verifikator məsul tərəfin məlumatların idarə edilməsi sistemləri və nəzarət risklərini tənzimləmək qabiliyyətini qiymətləndirməlidir.

B.2 Ciddiliyin qiymətləndirilməsi

Ciddilik təminat səviyyəsindən asılı olmadan müvafiq şəkildə tətbiq edilir.

B.3 Risklərin Qiymətləndirilməsi

B.3.1 Ümumi müddəalar

Ağlabatan təminat səviyyəsinə malik tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı verifikator ümumilikdə İQ bəyanatı, habelə ciddi emissiya və təmizlənmə növləri ilə bağlı yaranma, tamlıq, dəqiqlik, hesabat dövrünün dəyişməsi və təsnifat atributları üzrə ciddi xəta risklərini müəyyən edir və qiymətləndirir.

Ümumi xəta riskləri konkret İQ emissiyası və ya təmizlənməsi üçün müəyyən edilməsi mümkün olmayan, riski ümumi şəkildə artıran aşağıdakı kimi hallardan qaynaqlanan risklərdir:

- a) qeyri-adekvat şəkildə və ya yanlış sənədləşdirilmiş prosedurlar və ya məlumatların toplanması, emissiyaların miqdar analizi və İQ bəyanatlarının hazırlanması prosedurlarına riayət edilməsi;
- b) işçi heyətin məlumatların toplanması, emissiyaların miqdar analizi və İQ bəyanatlarının hazırlanması prosedurları ilə bağlı kvalifikasiyasının çatışmazlığı;
- c) rəhbərliyin İQ bəyanatlarının hazırlanmasında kifayət qədər iştirak etməməsi;
- d) bütün ciddi emissiya və təmizlənmələrin müəyyən edilməməsi;
- e) əvvəlki dövrlərə aid məlumatların ardıcıl şəkildə hazırlanmaması;
- f) materialın yanlış təqdimatı, məsələn, əlverişli məlumatların və ya tendensiyaların vurğulanması;
- g) iş sahələri, bölmə və ya İQ bəyanatının digər seqmentləri arasında miqdar analizi üçün uyğunlaşdırılmamış metodlar və ya hesabatlar;
- h) vahidlərin çevrilməsində səhvlər;
- i) qeyri-müəyyənlik və mülahizələrin qeyri-adekvat şəkildə açıqlanması;
- j) qeyri-müvafiq və ya köhnəlmiş qlobal istiləşmə potensialları;
- k) rəhbərliyin daxili nəzarətdən imtina etməsi.

Ağlabatan təminat səviyyəsi ilə yerinə yetirilən tapşırıqlarda emissiya növləri meyarlara uyğun olaraq kateqoriyalar üzrə məruzə edilməlidir. Hər bir emissiya və təmizlənmə növü emissiya və təmizlənmə növünə və müvafiq məlumatları idarə edən məlumatlara nəzarət sistemində aiddir, çünki verifikator risklərin qiymətləndirilməsində həm adi, həm də nəzarət risklərini qiymətləndirir. Məsələn, stasionar yanma emissiyaları növün müəyyən edilməsi üçün kifayət etməyə bilər, çünki fəaliyyət göstərən stasionar yandırma cihazlarının məlumatların idarə edilməsi sistemi ehtiyat stasionar yandırma cihazlarının sistemindən fərqlənə və ya yanacağı emissiya əmsali dəyişə bilər.

B.3.2 Emissiya və ya təmizlənmə növləri üzrə risklərin təsnifatı

Hər bir emissiya və təmizlənmə növü üçün risklər aşağıdakı kateqoriyalara bölünə bilər:

- a) yaranma: qeydə alınmış emissiyalar və təmizlənmələr baş verib və təşkilat, layihə və ya məhsula aiddir;
- b) tamlıq: qeyd edilməli olan bütün emissiyalar və təmizlənmələr qeydə alınmışdır;
- c) dəqiqlik: emissiyalar və təmizlənmələr müvafiq qaydada ölçülmüş və miqdarı müəyyən edilmişdir;
- d) hesabat dövrünün dəyişməsi: emissiyalar və təmizlənmələr müvafiq vaxt ərzində məruzə edilmişdir;
- e) təsnifat: emissiyaların müvafiq növü qeydə alınmışdır.

B.3.3 Məhdud təminat səviyyəsinə malik tapşırıqlarla bağlı mülahizələr

Məhdud təminat səviyyəsinə malik tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı verifikator ümumilikdə İQ bəyanatı, habelə ciddi emissiya və təmizlənmələrin vacib növləri üçün riskləri müəyyən etməli və qiymətləndirməlidir. Risk kateqoriyalarının yaranma, tamlıq, dəqiqlik, hesabat dövrünün dəyişməsi və təsnifat kateqoriyaları üzrə əlavə bölgüsünə ehtiyac yoxdur.

Məhdud təminat səviyyəsinə malik tapşırıqlarda verifikator risklərin səbəblərini nəzərdən keçirməli və risk daha yüksək olduqda daha inandırıcı sübutlar əldə etməlidir.

B.4 Sübutların toplanılması planı

Sübutların toplanılması tədbirləri məhdud təminat səviyyəsində, xüsusən nəzarət testləri, analitik prosedurlar və təxminlərin qiymətləndirilməsi zamanı daha səthi olur.

Ağlabatan təminat səviyyəsində verifikatorun sübutların toplanılması planında nəzarət testlərindən istifadə etməsi tələb yox, gözləntidir.

Məhdud təminat səviyyəsində nəzarət testlərinin keçirilməsi icbari deyil.

B.5 Analitik prosedurlar

Verifikator ağlabatan təminat səviyyəsinə malik tapşırıq üçün analitik prosedurların planlaşdırılması və həyata keçirilməsi zamanı analitik prosedurların ciddi xətaləri müəyyən etmə ehtimalını təyin etməlidir. Bunun üçün nəzərdə tutulmuş prosedurlar ciddi xətalərin aşkar edilməsi üçün kifayət qədər dəqiq olmalıdır. Analitik prosedurlar digər müvafiq məlumatlarla uyğunsuz olan və ya gözləntilərdən ciddi şəkildə fərqlənən enib-qalxma və ya əlaqələrin olmasını müəyyən edərsə, verifikator əlavə sübutlar əldə etməklə və sübutların toplanılması üçün digər tədbirləri həyata keçirməklə belə fərqləri araşdırmalıdır.

Məhdud təminat səviyyəsində verifikasiyanın aparılması zamanı analitik prosedurların ehtimal olunan ciddi xətaləri müəyyən etmək üçün kifayət qədər dəqiq olmasına ehtiyac yoxdur. Əksinə, cavablardan asılı olaraq sorğu əsasında kifayət qədər sübut əldə etmək mümkündür.

B.6 Təxmini qiymətləndirmələr

Verifikator ağlabatan təminat səviyyəsinə malik tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı təxmini qiymətləndirmələrin necə aparılması üzərində nəzarətin effektivliyini testdən keçirən sübutların toplanılması tədbirlərini planlaşdırmalı və verifikasiya sübutları hazırlamalıdır. Verifikator məsul tərəfin təxmini qiymətləndirmək üçün öz təxmini qiymətləndirməsini və ya qiymətləndirmə diapazonunu hazırlamalıdır.

Məhdud təminat səviyyəsinə malik tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı təxmini qiymətləndirmələrin necə aparılması üzərində nəzarətin effektivliyi sınaqdan keçirilməyə bilər. Verifikator məsul tərəfin təxmini qiymətləndirmək üçün öz təxmini qiymətləndirməsini və ya qiymətləndirmə diapazonunu hazırlamaya bilər.

B.7 İQ bəyanatının birləşdirilməsi

Ağlabatan təminat səviyyəsinə malik tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı verifikator birləşdirmə prosesi, o cümlədən İQ bəyanatının hazırlanması zamanı edilən ciddi düzəlişlərin araşdırılması ilə əlaqədar sübutların toplanılması tədbirlərini əhatə etməlidir.

Məhdud təminat səviyyəsinə malik tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı cavablardan asılı olaraq sorğu əsasında istənilən ciddi düzəlişlərin müvafiqliyini göstərən kifayət qədər sübut əldə etmək mümkündür.

B.8 Əlavə sübutların toplanılması tədbirlərinin müəyyən edilməsi

Verifikator ağlabatan təminat səviyyəsinə malik tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı verifikasiya riskini məqbul səviyyəyə endirmək üçün müvafiq sübutların kifayət qədər toplanılması üçün tədbirləri planlaşdırmalıdır. Sübutların toplanılması planı bu proses tamamlanana qədər davamlı olaraq təkrarlanmalıdır.

Verifikator məhdud təminat səviyyəsinə malik tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı ilkin sübutların toplanılması planını qurur və diqqətini cəlb etmiş hər hansı məsələnin İQ bəyanatı üçün vacib olub-olmamasına qərar verərək hər hansı problemləri həll edir. Müəyyən təkrarlanmalar olsa da, bu, ağlabatan təminat səviyyəsinə malik tapşırıqlarda olduğundan ciddi şəkildə azdır.

B.9 Konservativliyin şərhı

Konservativlik tamlıq və dəqiqlik səviyyəsi bənzər olan variantlar arasında seçim etmək üçün istifadə edilən prinsipdir. Nəticə etibarilə, tamlıq və dəqiqlik prinsipləri həmişə tətbiq edilir, konservativlik prinsipi isə tətbiq oluna bilər. Bundan başqa, tamlıq və dəqiqlik prinsipləri hər zaman konservativlik prinsipindən öncə tətbiq olunur.

Konservativlik şərtlərdən asılı olaraq fərqli üsullarla şərh olunur. Hədəfə çatmağa çalışan təşkilatın reyestri üçün reyestrin olduğundan böyük göstərilməsi konservativ həll yolu ola bilər. Baza ili təyin edən təşkilatın reyestrinin olduğundan böyük göstərilməsi konservativ həll yolu ola bilər. Pul dəyəri ilə əlaqədar olaraq emissiyaların azaldılmasını tələb edən layihə üçün baza buraxılış səviyyəsinin olduğundan az göstərilməsi və layihənin emissiyalarının olduğundan çox göstərilməsi konservativ həll yolu ola bilər.

QEYD: Bu bənd validasiyaya da aiddir

Qoşma C (məlumat) Razılaşdırılmış prosedurlar (AUP)

C.1 Ümumi müddəalar

ISO 14064-1, ISO 14064-2 və ISO 14067 standartlarına müvafiq şəkildə hazırlanmış İQ bəyanatlarının verifikasiya və validasiyası bu sənədin [5-10-cu maddələrinə](#) müvafiq olaraq həyata keçirilir. Bu məqsədlə razılaşdırılmış prosedurlardan istifadə edilmir.

Nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) sübutların toplanılması tədbirləri ilə razılaşdığı və öz məqsədləri üçün prosedurlara görə məsuliyyəti üzərinə götürdüyü halda verifikator AUP tapşırığını yerinə yetirə bilər.

Nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) prosedurların məzmunu və kafiliyi ilə razılaşmadıqda verifikator AUP tapşırığını yerinə yetirməməlidir.

Nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) İQ bəyanatı ilə bağlı təminat tələb etmədikdə, lakin kvalifikasiyalı verifikatorun verifikasiya texnikalarından istifadə edərək məsələnin müəyyən məqamlarını ([C.3](#) bəndinə baxın) yoxlamasını tələb etdikdə razılaşdırılmış prosedurlar həyata keçirilir. AUP tapşırığı verifikasiyadan daha əhatəli və ya daha məhdud ola bilər. AUP nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) tərəfindən müəyyən edilir. Bununla belə, verifikator prosedurların effektiv şəkildə yerinə yetirilməsi imkanı ilə bağlı məsləhətlər verə bilər. AUP sənədləşdirilməli və razılaşdırılmalıdır. Verifikator yalnız razılaşdırılmış prosedurların nəticələrinə dair hesabat verir, heç bir təminat və ya rəy təqdim edilmir. Nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) tədbirlərin nəticələrini qiymətləndirir və öz nəticələrini çıxarır. Hesabatda AUP və nəticələr, o cümlədən müəyyən edilmiş səhvlər və istisnalar (düzəliş edilsə belə) verilir. Nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) AUP tapşırığının nəticələrini daha geniş auditoriya ilə paylaşmaq istədikdə (məsələn, ictimaiyyətə açıqlama), hesabatda və nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) ilə razılaşmada məlumatların açıqlanması ilə bağlı hər hansı məhdudiyətlər göstərilməlidir.

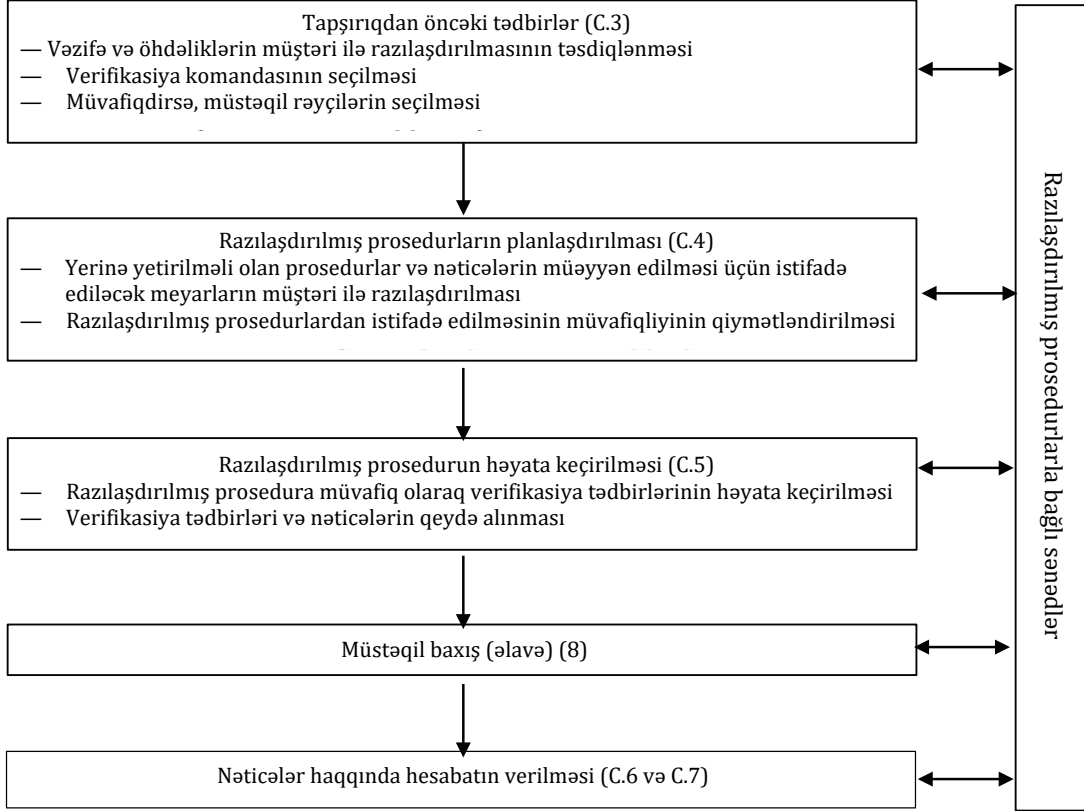
C.2 Razılaşdırılmış prosedurların tətbiqi

AUP yalnız verifikasiya tədbirləri çərçivəsində istifadə olunur. Bu sənədə əsasən, bu növ tapşırığın aşağıdakılara tətbiq oluna biləcəyi nəzərdə tutulur:

- a) təminatdan daha çox, AUP-yə əsaslanan İQ proqramları;
- b) konkret dolayı emissiyalar və təmizlənmələr (reyestrlərdəki dolayı emissiyalar; məhsulun həyat dövrünün istehsal mərhələsində olan emissiyalar və təmizlənmələr);
- c) texniki xüsusiyyətlərə uyğunluq;
- d) İQ ilə bağlı informasiya və məlumatların idarə

edilməsi və nəzarət vasitələri. AUP-nin reallaşdırılma

prosesi [Şəkil C.1](#)-də verilmişdir.



Şəkil C.1 — Razılaşdırılmış prosedurların reallaşdırılma prosesi

C.3 Vəzifə və Öhdəliklər

C.3.1 Nəzərdə tutulmuş istifadəçinin vəzifə və öhdəlikləri

Nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər):

- prosedurların predmetinə görə məsuliyyət daşıyır;
- razılaşdırılmış prosedurların məqsədləri üçün kifayət etməsinə görə məsuliyyəti üzərinə götürür;
- verifikator tərəfindən müvafiq şəkildə məruzə edilmiş məlumatları səhv başa düşməsi və ya başqa cür qeyri-adekvat şəkildə istifadə etməsi riskini üzərinə götürür.

C.3.2 Verifikatorun vəzifə və öhdəlikləri

Verifikator:

- nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) və prosedurların predmetinə qərəzsiz münasibət göstərir;
- prosedurların yanlış tətbiq edilməsinin yanlış nəticələrin məruzə edilməsinə səbəb olması riskini üzərinə götürür;
- müvafiq məlumatların məruzə edilməməsi və ya dəqiq şəkildə məruzə edilməməsi riskini üzərinə götürür;
- razılaşdırılmış prosedurlarla təminat verilən tapşırıq arasında fərqi müəyyən etmək üçün məsuliyyət daşımır.

C.3.3 Verifikatorun razılaşdırılmıř prosedurların planlaşdırılması ilə baęlı həyata keçirdiyi qiymətləndirmələr

Verifikator razılaşdırılmıř prosedurları qiymətləndirərkən aşağıdakıları müəyyən etməlidir:

- a) prosedurların predmetinin əğlabatan və ardıcıl şəkildə ölçülməsi;
- b) AUP-nin əğlabatan və ardıcıl nəticələr verməsi;
- c) AUP üçün tələb olunan sübutların mövcudluğu;
- d) AUP üçün tələb olunan sübutların nəticələri müəyyən etmək üçün əğlabatan əsas verməsi.

Verifikator subyektiv və nəticə etibarilə, müxtəlif şərtlərə açıq olan prosedurları yerinə yetirməyə razılıq verməməlidir.

C.4 Razılaşdırılmıř prosedurların planlaşdırılması

Verifikator və nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) aşağıdakılar barədə razılığa gəlməlidir:

- a) həyata keçiriləcək prosedurlar;
- b) nəticələri müəyyən etmək üçün istifadə olunan meyarlar.

Verifikator nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər)dən hər bir prosedurla baęlı yazılı razılıq almalıdır. Nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) prosedurlara razılıq vermədiyi və ya onun məqsədləri üçün yerinə yetirilən prosedurlara görə məsuliyyəti üzərinə götürmədiyi halda verifikator AUP tapşırığını yerinə yetirməməlidir. Ciddiliyin tərfi istifadəçi(lər) və verifikator arasında razılaşdırılmadıęı halda ciddiilik anlayışı AUP tapşırığı çərçivəsində məruzə ediləcək məlumatlara tətbiq edilmir.

C.5 Razılaşdırılmıř prosedurların yerinə yetirilməsi

C.5.1 Ümumi müddəalar

Verifikator razılaşdırılmıř prosedurları yerinə yetirməli və əldə etdiyi nəticələri məruzə etməlidir. Prosedurların xarakteri, həcmi və müddəti nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər)in müəyyən etdiyi qədər məhdud və ya geniş ola bilər.

Nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) bu prosedurların onun məqsədləri üçün kafiliyinə görə məsuliyyəti üzərinə götürdüyü halda AUP tapşırığın yerinə yetirildiyi müddətdə təkmilləşdirilə və ya dəyişdirilə bilər.

Müvafiq AUP aşağıdakıları əhatə edə bilər:

- a) müvafiq parametrlərin razılaşdırılmasından sonra nümunələrin seçilməsi texnikasının icrası;
- b) müəyyən növ ölçmələri təsdiq edən göstərilmiş sənədlərin yoxlanılması;
- c) konkret məlumatların üçüncü tərəflərlə təsdiqlənməsi;
- d) sənədlər, cədvəllər və ya təhlillərin müəyyən edilmiş atributlarla müqayisəsi;
- e) başqa tərəflərin yerinə yetirdiyi xüsusi iş prosedurlarının icra edilməsi;
- f) riyazi hesablamaların aparılması.

C.5.2 Qeyri-müvafiq razılaşdırılmıř prosedurlar (AUP)

Qeyri-müvafiq razılaşdırılmıř prosedurlar (AUP) aşağıdakıları əhatə edir:

- a) hər hansı dəstəkləyici material olmadan, başqalarının yerinə yetirdiyi işin nəticələrini təsvir edən və ya əhatə edən hesabat hazırlanması;
- b) digər tərəfin səriştə və ya obyektivliyinin qiymətləndirilməsi;

- c) müəyyən mövzu ilə bağlı anlayış əldə edilməsi;
- d) verifikatorun peşəkar təcrübəyə malik olmadığı sənədlərin şərh edilməsi.

C.5.3 Razılaşdırılmış prosedurların reallaşdırılma prosesi

Verifikator nəticələrlə bağlı ağılabatan əsas təmin etmək üçün razılaşdırılmış prosedurların həyata keçirilməsi zamanı sübutlar əldə etməlidir.

Verifikatorun prosedurları həyata keçirməsinə mane olan hallar olarsa, verifikator prosedurları dəyişdirmək üçün nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər)dən razılıq almağa cəhd etməlidir. Razılaşmanın əldə edilməsi mümkün olmazsa, verifikator hesabatda məhdudluğu təsvir etməli və ya tapşırıqdan imtina etməlidir.

Müstəqil baxış prosesi AUP nəticələrinin təqdimatından əvvəl tamamlana bilər.

C.6 Razılaşdırılmış prosedurların nəticələrinin təqdim edilməsi

Verifikator AUP tipli tapşırıqda sübutların toplanılması tədbirləri ilə əlaqədar rəy bildirməməlidir.

C.7 Razılaşdırılmış prosedurlardan əldə edilmiş məlumatların təqdim edilməsi

Verifikator razılaşdırılmış prosedurlardan əldə edilmiş bütün məlumatları məruzə edir. Verifikator aşağıdakı kimi izahedici mətni əlavə edə bilər:

- a) AUP-nin tətbiqi zamanı istifadə olunan faktlar, mülahizələr və ya şərhlərin (o cümlədən onların mənbəyinin) açıqlanması;
- b) prosedurların tətbiq olunduğu qeydlər, nəzarət vasitələri və ya məlumatların vəziyyətinin təsviri;
- c) verifikatorun AUP hesabatını yeniləmək üçün heç bir məsuliyyət daşmadığına dair izahat;
- d) nümunələrin seçilməsi riskinin izah edilməsi.

Verifikator AUP hesabatının tarixi kimi razılaşdırılmış prosedurların tamamlanma tarixini göstərməlidir.

C.8 Razılaşdırılmış prosedurlara nümunələr

AUP nümunələri Cədvəl C.1 və C.2-də verilmişdir.

Cədvəl C.1 — Razılaşdırılmış prosedurlar haqqında hesabatın məzmununa nümunə

Ad	Təsvir
Başlıq	"Qərəzsiz" sözünün göstərildiyi başlıq Ünvanlandığı şəxs [adətən nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər)]
Məzmun və vəzifələr	Məsul şəxsin göstərilməsi Predmetin göstərilməsi Prosedurun predmetinin məsul tərəfin məsuliyyətində olması haqqında bəyanat Prosedurun kafiliyinin yalnız nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər)in məsuliyyətində olması haqqında bəyanat verifikatorun bu prosedurların kafiliyi ilə bağlı məsuliyyətdən imtina etməsi
Metodologiya	Yerinə yetirilmiş prosedurların razılaşdırılması haqqında bəyanat Verifikasiyanın ISO 14064-3:2019 standartı, Qoşma C-yə müvafiq şəkildə yerinə yetirilməsi haqqında bəyanat Verifikasiya hesabatının yalnız prosedurları razılaşdırılmış nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) tərəfindən istifadə edilməsi haqqında bəyanat

Cədvəl C.1 (davamı)

Ad	Təsvir
Prosedurlar və nəticələr	Razılaşdırılmış prosedurların həyata keçirilməsinin məqsədinin göstərilməsi Yerinə yetirilmiş xüsusi prosedurların sadalanması Müvafiq olarsa, hər hansı razılaşdırılmış ciddilik hədlərinin təsviri Verifikatorun əldə etdiyi faktiki məlumatların təsviri, o cümlədən aşkar edilmiş xətalər və istisnaların təfərrüatları
Metodologiya ilə bağlı qeydlər	Müvafiq olarsa, prosedurlar və ya əldə edilmiş məlumatlarla bağlı qeydlər və ya məhdudiyyətlər Müvafiq olarsa, mütəxəssisin göstərdiyi yardımın xarakterinin təsviri
AUP hesabatı ilə bağlı qeydlər	Yerinə yetirilən tədbirlərin nə verifikasiya, nə də validasiya olması, bu səbəbdən təminatın tələb edilməməsi haqqında bəyanat Verifikator əlavə tədbirlər, verifikasiya və ya validasiya həyata keçirdiyi halda məruzə ediləcək başqa məsələlərin aşkar edilə biləcəyi haqqında bəyanat Hesabatın nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) üçün nəzərdə tutulması və hər hansı başqa məqsədlər üçün uyğun olmaya biləcəyi haqqında bəyanat
Verifikator	Hesabatın tarixi Verifikatorun ünvanı Verifikatorun imzası

Cədvəl C.2 – Müəyyən razılaşdırılmış prosedurların yerinə yetirilməsi nəticəsində əldə edilmiş məlumatların müvafiq və qeyri-müvafiq təsvirlərinə nümunələr

Razılaşdırılmış prosedurlar	Məlumatların müvafiq təsviri	Məlumatların qeyri-müvafiq təsviri
Göstərilmiş hesab-fakturalara nümunələrin (razılaşdırılmış) göndərilmə tarixini yoxlamaq və bu tarixlərin hər hansı birinin 20XX-12-31 tarixindən sonra olmasını müəyyən etmək.	Hesab-faktura nümunələrində göstərilmiş tarixlərin heç biri 20XX-12-31 tarixindən sonra deyil.	Prosedurun yerinə yetirilməsi nəticəsində diqqətimi belə şey cəlb etməyib.
20XX-09-30 tarixində bitən il ərzində hesab-faktura göndərilmiş məbləğlərin əsasında istehlak edilmiş təbii qaz miqdarını hesablamaq; əldə edilmiş göstəricini GHGSummary.xls cədvəlindəki cəmi təbii qaz göstəricisi ilə müqayisə etmək.	Hesab-fakturalara əsasən istehlak olunan təbii qazın miqdarı GHGSummary.xls cədvəlindəki cəmi təbii qaz göstəricisindən 34,5 m ³ çoxdur.	İstehlak olunan təbii qazın miqdarı GHGSummary.xls cədvəlindəki cəmi təbii qaz göstəricisinə təxminən uyğundur.
Müəyyən edilmiş müddət ərzində İQ reyestrində göstərilmiş İQ mənbəyi növlərinin təsnifatını yoxlamaq; təsnifatı İQ proqramı ilə müəyyən edilən kateqoriyalarla müqayisə etmək.	Müəyyən edilmiş müddət ərzində İQ reyestrində yoxlanılmış bütün mənbə növləri aşağıdakılar istisna olmaqla İQ proqramı ilə müəyyən edilən kateqoriyalarla eynidir: <i>[Bütün istisnalari sadalayın.]</i>	Bütün İQ mənbəyi kateqoriyaları İQ proqramına uyğundur.

Qoşma D **(məlumat)** **Qarışıq tapşırıqlar**

D.1 İlk məlumatlar və tətbiq

Qarışıq tapşırıq eyni vaxtda və eyni İQ bəyanatı üzərində yerinə yetirilən verifikasiya və validasiya tədbirlərini birləşdirən tapşırıqdır.

QEYD: Qarışıq tapşırıq İQ layihələrinə tətbiq edilmir.

İQ emissiyaları, təmizlənmələri və/və ya saxlanması haqqında məlumatlar statistik xarakter daşdıqda və verifikator emissiyalar, təmizlənmələr və/və ya saxlanma haqqında kifayət qədər sübut əldə edə bildikdə verifikasiya tətbiq edilir. Bundan başqa, nəzarət yanaşmasından istifadə edilərsə və ya məhdud təminat səviyyəsi tətbiq edilərsə, verifikator test üçün nəzarət vasitələrinə çıxışa malik olur.

İQ emissiyaları, təmizlənmələri və/və ya saxlanması gələcəkdə baş verəndə və validator emissiyalar, təmizlənmələr və/və ya saxlanmanın baş verəcəyi haqqında kifayət qədər sübut əldə edə biləndə, habelə məlumatların idarə edilməsi sistemlərinin, o cümlədən nəzarət vasitələrinin planlaşdırılması effektiv olanda validasiya tətbiq edilir.

Nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər) verifikasiya çərçivəsində həyata keçirilən sübutların toplanılması tədbirinin nəticələrini tələb etdikdə, lakin verifikatorun rəyinə ehtiyac olmadıqda razılaşıdırılmış prosedurlar tətbiq edilir.

Qarışıq tapşırıq aşağıdakılarla bağlı yerinə yetirilə bilər:

- a) İQ mənbələri və ya udulması ilə əlaqədar məlumatlar və məlumatların idarə edilməsi sistemi məsul tərəf və ya müştəri tərəfindən deyil, başqa qurum tərəfindən tənzipləndiyi və verifikator məlumatlar və məlumatların idarə edilməsi sisteminə çıxışa malik olmadığı halda İQ emissiyaları, təmizlənməsi və saxlanması;
- b) İQ bəyanatında keçmişdə baş vermiş və gələcəkdə baş verəcək İQ emissiyaları, təmizlənməsi və saxlanması;
- c) bəzi emissiyalar, təmizlənmələr və ya saxlanmanın meyarlara müvafiq olaraq göstərildiyi, verifikatorun müvafiqlik, məsuliyyət, tamlıq, dəqiqlik, hesabat dövrünün dəyişməsi, təsnifat və ardıcılıqla bağlı məlumatları qiymətləndirmək üçün kifayət qədər sübut əldə etmək imkanının olmadığı reyestr;
- d) baza buraxılış səviyyəsinin nəzəri xarakter daşdığı və layihənin emissiyaları, təmizlənmələri və/və ya saxlanmasının baş verdiyi və ya baş verəcəyi layihə;
- e) əməliyyat dövrünü əhatə edən layihənin validasiyası.

Qarışıq tapşırıq eyni vaxtda həyata keçirilən iki və ya üç növ tapşırıqdan ibarət olur. Hər tapşırığın sərhədləri müəyyən edilməli və müvafiq metodologiyadan istifadə edilməlidir (məsələn, verifikasiya risklərə, validasiya konseptual plana əsaslanmalı, razılaşıdırılmış prosedurlar verifikasiya tədbirlərinin icrasından ibarət olmalıdır). Qarışıq tapşırıq çərçivəsində yerinə yetirilmiş hər bir tapşırıq növünün sərhədləri, metodologiyası və əldə edilmiş nəticələr nəzərdə tutulmuş istifadəçi(lər)ə məruzə edilməlidir. İQ bəyanatının hər hansı spesifik bölmələri qarışıq tapşırıqda nəzərdən keçirilmədiyi halda bu bölmələr göstərilməlidir.

D.2 Təşkilatın İQ bəyanatı ilə əlaqədar verifikasiya və validasiya rəyinə nümunə

<p>Qarışıq tapşırıq haqqında qərəzsiz rəy</p> <p>XYZ təşkilatının Ekologiya Departamentinin nəzərinə</p> <p><i>Verifikasiya</i></p> <p>Biz ABC təşkilatının 1 yanvar 2017-ci il tarixindən 31 dekabr 2017-ci il tarixinə qədərki dövrü əhatə edən İQ bəyanatında aşağıdakıları əhatə edən iş sahəsində müşahidə olunan İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanmasını verifikasiya etmişik:</p> <ul style="list-style-type: none"> — stasionar yanma; — mobil yanma; — prosesdən qaynaqlanan emissiyalar; — üzərində nəzarət olmayan emissiyalar; — yandırma və havalandırma. <p>Rəhbərlik İQ bəyanatının XYZ təşkilatının iqlim dəyişikliyi haqqında normativ aktlarına müvafiq şəkildə hazırlanması və ədalətli təqdim edilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. Bu məsuliyyətə ciddi xətalara yol verilməmiş İQ bəyanatının hazırlanması və ədalətli təqdim edilməsi üçün məlumatların idarə edilməsi sisteminin layihələndirilməsi, reallaşdırılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi daxildir.</p> <p>Bizim məsuliyyətimiz verifikasiya əsasında iş sahəsində İQ emissiyalarının reyestri haqqında rəy bildirməkdən ibarətdir. Biz verifikasiyamızı İstixana qazları haqqında bəyanatların verifikasiya və validasiyası üzrə Texniki Xüsusiyyətlər və Təlimat standartına, yəni ISO 14064-3 standartına müvafiq şəkildə həyata keçiririk. Bu Beynəlxalq Standart bizdən etik tələblərə riayət etməyi və İQ bəyanatında İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanması ilə əlaqədar verilmiş məlumatlarda ciddi xətalara yol verilməməsinə əgəlabatan təminat vermək üçün verifikasiyanı planlaşdırmağı və həyata keçirməyi tələb edir.</p> <p>İstifadə etdiyimiz verifikasiya strategiyası birləşdirilmiş məlumat və nəzarət testi yanaşmasıdır. Sübutların toplanılması prosedurlarına aşağıdakılar daxildir:</p> <ul style="list-style-type: none"> — aşağıdakı məqsədlərlə iş sahəsinə səfər: <ul style="list-style-type: none"> — reyestrin tamlığını yoxlamaq; — əməliyyat davranışını və standart əməliyyat prosedurlarını təsdiqləmək üçün iş sahəsinin əməkdaşları ilə müsahibə aparmaq; — iş sahəsindəki qeydlərə çıxış imkanını yenidən qiymətləndirmək; — hesablamalardakı mənbə məlumatlarının düzgünlüyünü təsdiqləmək üçün yanacaq haqqında məlumatlardan nümunələrin seçilməsi; — emissiyaların yenidən hesablanması; — istehsal və enerji istehlakı arasında analitik prosedurlar. <p>Verifikasiya zamanı təhlil edilən məlumatlar statistik xarakter daşıyırdı.</p> <p>Hesab edirik ki, ABC təşkilatının İQ bəyanatında yer alan İQ reyestrləri XYZ təşkilatının iqlim dəyişikliyi haqqında normativ aktlarına uyğun olaraq ABC təşkilatının 31 dekabr 2017-ci il tarixində İQ emissiyaları, təmizlənməsi və saxlanmasını və saxlanmasını tam və ədalətli şəkildə təqdim edir.</p> <p><i>Validasiya</i></p> <p>Biz ABC təşkilatının 1 yanvar 2017-ci il tarixindən 31 dekabr 2017-ci il tarixinə qədərki dövrü əhatə edən 31 dekabr 2017-ci il tarixli İQ bəyanatında qeyd edilən dövrdə istehsal edilmiş məhsullar üçün emal məhsullarından istifadə edilməsi ilə əlaqədar İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanmasını təhlil etmişik:</p>

- daşınma;
- məhsuldan istifadə;
- məhsulun utilizasiyası.

Rəhbərlik İQ bəyanatının XYZ təşkilatının iqlim dəyişikliyi haqqında normativ aktlarına müvafiq şəkildə hazırlanması və ədalətli təqdim edilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. Proqnoz aşağıdakı mülahizələrə əsaslanır:

- bütün məhsullar bir il ərzində istehlak olunur;
- tam istifadə edildikdən sonra məhsulların 80%-i təkrar emala istiqamətləndirilir, 20%-i zibilxanada utilizasiya olunur;
- məhsulun istehlakçıya çatdırılması üçün orta hesabla 100 km məsafə qət edilir və yanacaq kimi dizeldən istifadə olunur;
- saxlanma müddəti orta hesabla altı ay təşkil edir;
- XYZ təşkilatının iqlim dəyişikliyi haqqında normativ aktları ilə müəyyən edilmiş emissiya əmsalları faktiki hadisələri əks etdirir.

Bizim məsuliyyətimiz validasiyamızın əsasında proqnoz haqqında rəy bildirməkdən ibarətdir. Biz validasiyamızı İstixana qazları haqqında bəyanatların verifikasiya və validasiyası üzrə Texniki Xüsusiyyətlər və Təlimat standartına, yəni ISO 14064-3 standartına müvafiq şəkildə həyata keçiririk. Bu Beynəlxalq Standart bizdən etik tələblərə riayət etməyi və İQ bəyanatındakı proqnozun əqlabatan mülahizələrə əsaslanıb-əsaslanmamasına dair nəticəyə gəlmək üçün validasiyanı planlaşdırmağı və həyata keçirməyi tələb edir.

Validasiya çərçivəsində aşağıdakılar qiymətləndirilir:

- tanınma;
- İQ emissiyalarının sərhədləri;
- tədbirin təxmini qiymətləndirilməsi;
- əlavə təsirlər;
- hesablama metodologiyaları və ölçmələr;
- məlumatların idarə edilməsi;
- konservativlik;
- hesablama nəticələri;
- gələcək təxminlər;
- qeyri-müəyyənlik;
- proqnozun mülahizələrə həssaslığı.

Validasiya zamanı təhlil edilən məlumatlar proqnoz xarakteri daşıyırdı.

Sübutların təhlil etməyimizin əsasında qeyd edə bilərik ki, bu mülahizələrin proqnoz vermək üçün məntiqi əsasa malik olmamasını hesab etmək üçün səbəb yoxdur. Bundan başqa, hesab edirik ki, proqnoz mülahizələr əsasında və XYZ təşkilatının iqlim dəyişikliyi haqqında normativ aktlarına müvafiq şəkildə hazırlanmışdır.

Gözlənilən hadisələr çox vaxt gözlənilmədiyi kimi baş vermədiyindən faktiki nəticələr proqnozdan fərqli ola və fərqli ciddi ola bilər.

ABC təşkilatının İQ bəyanatında istehsal mərhələsində olan İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanması haqqında göstərilmiş məlumatlar verifikasiya və ya validasiya zamanı nəzərdən keçirilməmişdir.

12 Fevral 2018-ci il

MNO Verifikatorları

D.3 Məhsulun İQ bəyanatı ilə əlaqədar verifikasiya, validasiya və razılaşdırılmış prosedurlara nümunə

Verifikasiya və validasiyanı əhatə edən qarışıq tapşırıq haqqında qərəzsiz rəy və əldə edilmiş nəticələr haqqında hesabat

XYZ təşkilatının Ekologiya Departamentinin nəzərinə

Verifikasiya

Biz ABC təşkilatının 1 yanvar 2017-ci il tarixindən 31 dekabr 2017-ci il tarixinə qədərki dövrü əhatə edən 31 yanvar 2018-ci il tarixli İQ bəyanatında aşağıdakıları əhatə edən iş sahəsində müşahidə olunan İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanmasını və material və enerji tələbləri və istehsalını verifikasiya etmişik:

— iş sahəsində İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanması:

- stasionar yanma;
- mobil yanma;
- prosesdən qaynaqlanan emissiyalar;
- üzərində nəzarət olmayan emissiyalar;
- yandırma və havalandırma;

— istehsalda istifadə olunan material;

— istehsalda istifadə olunan elektrik enerjisi və yanacaq;

— istehsalın miqdarı.

Rəhbərlik İQ bəyanatının XYZ təşkilatının iqlim dəyişikliyi haqqında normativ aktlarına müvafiq şəkildə hazırlanması və ədalətli təqdim edilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. Bu məsuliyyətə ciddi xətalara yol verilməmiş İQ bəyanatının hazırlanması və ədalətli təqdim edilməsi üçün məlumatların idarə edilməsi sisteminin layihələndirilməsi, reallaşdırılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi daxildir.

Bizim məsuliyyətimiz verifikasiyamızın əsasında ABC təşkilatının 1 yanvar 2017-ci il tarixindən 31 dekabr 2017-ci il tarixinə qədərki dövrü əhatə edən 31 yanvar 2018-ci il tarixli İQ bəyanatında iş sahəsində müşahidə olunan İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanması və material və enerji tələbləri və istehsalı ilə bağlı rəyimizi bildirməkdən ibarətdir. Biz verifikasiyamızı İstixana qazları haqqında bəyanatların verifikasiya və validasiyası üzrə Texniki Xüsusiyyətlər və Təlimat standartına, yəni ISO 14064-3 standartına müvafiq şəkildə həyata keçiririk. Bu Beynəlxalq Standart bizdən etik tələblərə riayət etməyi və İQ bəyanatında İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanması ilə əlaqədar verilmiş məlumatlarda ciddi xətalara yol verilməməsinə əqlabatan təminat vermək üçün verifikasiyanı planlaşdırmağı və həyata keçirməyi tələb edir.

İstifadə etdiyimiz verifikasiya strategiyası birləşdirilmiş məlumat və nəzarət testi yanaşmasıdır.

Sübutların toplanılması prosedurlarına aşağıdakılar daxildir:

— aşağıdakı məqsədlərlə iş sahəsinə səfər:

- reyestrin tamlığını yoxlamaq;
- əməliyyat davranışını və standart əməliyyat prosedurlarını təsdiqləmək üçün iş sahəsinin əməkdaşları ilə müsahibə aparmaq;
- iş sahəsindəki qeydlərə çıxış imkanını yenidən qiymətləndirmək;

— hesablamalardakı mənbə məlumatlarının düzgünlüyünü təsdiqləmək üçün elektrik enerjisi, yanacaq və istehsal haqqında məlumatlardan nümunələrin seçilməsi;

— emissiyaların yenidən hesablanması;

— istehsal və enerji istehlakı arasında analitik prosedurlar.

Verifikasiya zamanı təhlil edilən məlumatlar statistik xarakter daşıyırdı.

Hesab edirik ki, ABC təşkilatının 1 yanvar 2017-ci il tarixindən 31 dekabr 2017-ci il tarixinə qədərki dövrü əhatə edən 31 yanvar 2018-ci il tarixli İQ bəyanatında iş sahəsində müşahidə olunan İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanması və material və enerji tələbləri və istehsalı 31 dekabr 2017-ci il tarixində XYZ təşkilatının iqlim dəyişikliyi haqqında normativ aktlarına uyğun olaraq ABC təşkilatının İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanması, habelə ABC məhsullarının istehsalında istifadə edilən material və enerjini tam və ədalətli şəkildə əks etdirir.

Validasiya

Biz ABC təşkilatının 1 yanvar 2017-ci il tarixindən 31 dekabr 2017-ci il tarixinə qədərki dövrü əhatə edən 31 yanvar 2018-ci il tarixli İQ bəyanatında qeyd edilən dövrdə istehsal edilmiş məhsullar üçün emal məhsullarından istifadə edilməsi ilə əlaqədar İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanmasını təhlil etmişik:

- daşınma;
- məhsuldan istifadə;
- məhsulun utilizasiyası.

Rəhbərlik İQ bəyanatının XYZ təşkilatının iqlim dəyişikliyi haqqında normativ aktlarına müvafiq şəkildə hazırlanması və ədalətli təqdim edilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. Proqnoz aşağıdakı mülahizələrə əsaslanır:

- bütün məhsullar bir il ərzində istehlak olunur;
- tam istifadə edildikdən sonra məhsulların 80%-i təkrar emala istiqamətləndirilir, 20%-i zibilxanada utilizasiya olunur;
- məhsulun istehlakçıya çatdırılması üçün orta hesabla 100 km məsafə qət edilir və yanacaq kimi dizeldən istifadə olunur;
- saxlanma müddəti orta hesabla altı ay təşkil edir;
- XYZ təşkilatının iqlim dəyişikliyi haqqında normativ aktları ilə müəyyən edilmiş emissiya əmsalları faktiki hadisələri əks etdirir.

Bizim məsuliyyətimiz validasiyamızın əsasında proqnoz haqqında rəy bildirməkdən ibarətdir. Biz validasiyamızı İstixana qazları haqqında bəyanatların verifikasiya və validasiyası üzrə Texniki Xüsusiyyətlər və Təlimat standartına, yəni ISO 14064-3 standartına müvafiq şəkildə həyata keçiririk. Bu Beynəlxalq Standart bizdən etik tələblərə riayət etməyi və İQ bəyanatındakı proqnozun əqlabatan mülahizələrə əsaslanmasına dair məhdud təminat əldə etmək üçün validasiyanı planlaşdırmağı və həyata keçirməyi tələb edir.

Validasiya çərçivəsində aşağıdakılar qiymətləndirilir:

- tanınma;
- İQ emissiyalarının sərhədləri;
- tədbirin təxmini qiymətləndirilməsi;
- əlavə təsirlər;
- hesablama metodologiyaları və ölçmələr;
- məlumatların idarə edilməsi, konservativlik;
- hesablama nəticələri;
- gələcək təxminlər;
- qeyri-müəyyənlik;
- proqnozun mülahizələrə həssaslığı.

Validasiya zamanı təhlil edilən məlumatlar proqnoz xarakteri daşıyırdı.

Sübutların təhlil etməyimizin əsasında qeyd edə bilərik ki, bu mülahizələrin proqnoz vermək üçün məntiqi əsasla malik olmamasını hesab etmək üçün səbəb yoxdur. Bundan başqa, hesab edirik ki, proqnoz mülahizələr əsasında və XYZ təşkilatının iqlim dəyişikliyi haqqında normativ aktlarına müvafiq şəkildə hazırlanmışdır.

Gözlənilən hadisələr çox vaxt gözlənilmədiyi kimi baş vermədiyindən faktiki nəticələr proqnozdan fərqli ola və fərqli ciddi ola bilər.

Razılaşdırılmış prosedurlar

Biz ABC təşkilatının 1 yanvar 2017-ci il tarixindən 31 dekabr 2017-ci il tarixinə qədərki dövrü əhatə edən 31 yanvar 2018-ci il tarixli İQ bəyanatında göstərilmiş İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanması ilə əlaqədar XYZ təşkilatının Ekologiya Departamenti ilə razılaşdırılmış sübutların toplanılması prosedurlarını yerinə yetirdik. Bizə verilmiş tapşırıq İstixana qazları haqqında bəyanatların verifikasiya və validasiyası üzrə Texniki Xüsusiyyətlər və Təlimat standartına, yəni ISO 14064-3 standartına müvafiq şəkildə həyata keçirilib. Bu prosedurlar ABC təşkilatının İQ bəyanatında istehsal mərhələsində olan İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanmasını qiymətləndirmək məqsədilə həyata keçirilmişdir və aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər.

- 1) Biz üçüncü tərəflərin hesab-fakturalarından 1 yanvar 2017-ci il tarixindən 31 dekabr 2017-ci il tarixinə qədər alınmış elektrik enerjisinin (kVt/saat) miqdarını əldə etdik və yoxladıq və ümumi balansı ABC təşkilatının 31 yanvar 2018-ci il tarixli İQ bəyanatında verilmiş göstərici ilə müqayisə etdik.
- 2) Biz üçüncü tərəflərin hesab-fakturalarından 1 yanvar 2017-ci il tarixindən 31 dekabr 2017-ci il tarixinə qədər alınmış təbii qazın (GC) miqdarını əldə etdik və yoxladıq və ümumi balansı ABC təşkilatının 31 yanvar 2018-ci il tarixli İQ bəyanatında verilmiş göstərici ilə müqayisə etdik.

Əldə etdiyimiz məlumatları aşağıda göstərmişik.

- a) 1-ci bəndlə əlaqədar olaraq miqdarın düzgün olduğunu və ümumi məbləğin uyğun gəldiyini aşkar etdik.
- b) 2-ci bəndlə əlaqədar olaraq miqdarın düzgün olduğunu və ümumi məbləğin uyğun gəldiyini aşkar etdik.

Yuxarıdakı prosedurlar İstixana qazları haqqında bəyanatların verifikasiya və validasiyası üzrə Texniki Xüsusiyyətlər və Təlimat standartına, yəni ISO 14064-3 standartına müvafiq olaraq verifikasiya və ya validasiya hesab edilmədiyindən ABC təşkilatının 31 yanvar 2018-ci il tarixli İQ bəyanatında istehsal mərhələsində olan İQ emissiyaları, təmizlənmələri və saxlanması ilə əlaqədar heç bir təminat vermədik.

Hesabatın hazırlanması zamanı əlavə sübutların toplanılması prosedurlarının həyata keçirilməsi, yaxud ABC təşkilatının 31 yanvar 2018-ci il tarixli İQ bəyanatında istehsal mərhələsinin məlumatlarının İstixana qazları haqqında bəyanatların verifikasiya və validasiyası üzrə Texniki Xüsusiyyətlər və Təlimat standartına, yəni ISO 14064-3 standartına müvafiq şəkildə verifikasiya və ya validasiya edilməsi və digər məsələlər diqqətimizdə olmuşdur.

Hesabatımız yalnız XYZ təşkilatının Ekologiya Departamenti üçün nəzərdə tutulub və başqa məqsədlər üçün münasib olmaya bilər.

12 Fevral 2018-ci il

MNO Verifikatorları

Bibliografiya

- [1] ISO 14044:2006, *Ətraf Mühitin İdarə Edilməsi — Həyat dövrünün qiymətləndirilməsi — Tələblər və təlimatlar*
- [2] ISO 14050, *Ətraf Mühitin İdarə Edilməsi — Lüğət*
- [3] ISO 14064-1, *İstixana qazları — 1-ci hissə: İstixana qazları emissiyalarının və təmizlənməsinin miqdar analizi və məruzə edilməsi üçün təşkilat səviyyəsində texniki xüsusiyyətlər və təlimat*
- [4] ISO 14064-2, *İstixana qazları — 2-ci hissə: İstixana qazlarının emissiyasının azaldılması və təmizlənməsinin artırılmasının miqdar analizi, monitorinqi və məruzə edilməsi üçün layihə səviyyəsində texniki xüsusiyyətlər və təlimat*
- [5] ISO 14065 *İstixana qazları — İstixana qazlarının validasiya və verifikasiya orqanlarının akkreditasiya və ya digər sertifikatlaşdırma formalarında istifadə etməsi üçün tələblər*
- [6] ISO 14066, *İstixana qazları — İQ validasiya və verifikasiya komandalarının səriştələri ilə bağlı tələblər*
- [7] ISO 14067, *İstixana qazları — Məhsulların karbon izi — Miqdar analizi üçün tələblər və təlimatlar*
- [8] ISO 14069, *İstixana qazları — Təşkilatlarda istixana qazları emissiyalarının miqdar analizi və məruzə edilməsi — ISO 14064-1 standartının tətbiq edilməsi üçün təlimat*
- [9] ISO 19011, *İdarəetmə sistemlərinin auditi üçün təlimatlar*
- [10] ISAE 3000, *Statistik maliyyə məlumatların auditləri və ya baxışları istisna olmaqla, təminatlı tapşırıqlar*
- [11] ISAE 3400, *Maliyyə proqnozları*
- [12] ISAE 3410, *İstixana qazları haqqında bəyanatla bağlı təminatlı tapşırıqlar*
- [13] ISRS 4400, *Maliyyə məlumatları ilə bağlı razılaşdırılmış prosedurları yerinə yetirmək üçün tapşırıqlar*
- [14] İqlim Dəyişikliyi üzrə Hökumətlərarası Panel (IPCC). *Qiymətləndirmə hesabatı 5*
- [15] İqlim Dəyişikliyi üzrə Hökumətlərarası Panel (IPCC). *Beşinci qiymətləndirmə hesabatı: İqlim Dəyişikliyi 2013 "Fiziki Əsaslar", 2013. Mənbə: <http://www.ipcc.ch/>*

